

407.966

OSZK

Duplexin

MULTUNKBÓL

IRTA:

DR. GULYÁS JÓZSEF

SÁROSPATAK, 1933.

Kazinczy, mint gyűjtő.

A széphalmi mester nagyon szerette a könyveket, képeket és mindent, amiben az emberi szellem munkáját látta. Munkáiban garadájával találjuk az ezt bizonyító adatokat. Csak néhányra utalok itt.¹

De nemcsak a más könyvtáraiban és képeiben tudott gyönyörködni Kazinczy, hanem maga is gyűjtögette a könyveket, kéziratokat, képeket. Atyja örömmel állapította meg már fia kicsi korában, hogy az katonára helyett könyvescínáló lesz. Pesten is első dolga volt Wieland műveit megvenni. Bécsi útja után Patakra visszatérve, Báróczi munkáit szerzi meg. Mikor fogságban volt, akkor is gyűjtögette s rejtegette a könyveket, — úgyhogy mikorra eltöltötték a foglyoknak a könyvek bevitelét, neki már akkor 300 darabból álló szép kis könyvtára volt.² Brünneben egy jóltevő lélek a lipcei vásár katalógusát a szobájában hagyta és ő ebből nézte ki s vette meg Jenisch egy munkáját.³

Később is folytatta a könyvgyűjtést, úgy hazai, mint külföldi gyűjtőtől szívesen, olykor anyagi erején felül is vásárolva könyveket, metszeteket, térképeket stb. Ha meghallotta valami könyvritkaság hírére, igyekezett azt magának megszerezni. Így pl. Cserey Farkasnak írt, hogy szerezz meg neki Bartalis *Notitia* c. könyvét.⁴ Rummy Károly elküldi neki a katalógusát.⁵ Ezt Patakra is elküldi. Miller is elküldötte neki a Nemzeti Múzeum katalógusát, figyelmébe ajánlván annak gyarapítását.⁶ Kazinczy adott is a múzeumi könyvtárnak ajándékot.⁷

Hogy külföldről kitől vásárolt, azt bizonyosan csak egy egyénről tudjuk. Egy müncheni antikvárius, Rott, szerezte meg neki a könyveket, térképeket. Teleki Sámuelhez írt levelében⁸ elmondja, hogy Rott Münchenből Kassára jött felesége anyjának és testvéreinek látogatására s Kazinczy ekkor vette át a számára hozott „láda könyveket“, amelyek által antikváriusi bibliothekája nevezetes darabokkal gazdagodott. Ez alkalommal 526 forintot fizetett Rottnak. A most hozottak közül kiemeli a Temesvári Pelbárt és Michael de Ungaria munkáit, egy *Judicium de Comela* c. és egy Attiláról szóló kéziratot. Rott még azt is ígérte, hogy a Budai krónika egy példányát is megszerzi Kazinczynak; igaz, hogy már 300—400 forintot is ígértek érte neki. Rott a könyveit a Bajorországban eltörölt kolostorok könyvtáraiból szedte össze. Ezeket írja a nagy könyvgyűjtő egy másik nagy könyvgyűjtőnek.⁹ Valószínűleg ezzel az antikváriussal már előbb is összeköttetésben volt. 1806 január 31-én pl. azt írja, hogy Münchenből 3 láda hungaricái érkeztek. Ez új szerzeményét eddigi gyűjtéséhez csapta s el akarja adni. Tehát itt azt mondja, hogy már régebben is (1805 ?) gyűjtött, de azt is, hogy a gyűjtését el akarja adni. Hozzá is fog a katalóguscínáláshoz. Nagy halom mappa és rézmetszet van benne. Másfélezer forintba fog menni az ára s ebből igen keveset engedhet. Kéri Schediust, hogy szóljon Teleki Lászlónak, vagy Prónay Sándornak s Kulcsárnak. Azt sem banná, ha valamelyik iskola venné meg. Debrecen, Patak most pénz nélkül van, ott vevőt nem kaphat. Annak adja, aki kedvet

¹ Erd. Lev. 106, 162, 238. I. stb.

² Lev. XXII. 254., VII. 116.

³ XXII. 254.

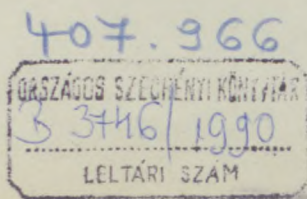
⁴ 1806. I. 14.

⁵ V. 423. 1808. V. 6., 31.

⁶ XXII., 449—50.

⁷ V. 374.

⁸ XXII. 139.
1806 IX. 22.

kap rá. Ha testvéröccse nem szorogatná, nem adná el soha. 1806 február 11-én azt írja Csereynek, hogy a küldemény január 29-én érkezett meg Bavaridából s most dolgozik a katalóguson. Hozzávévén a régóta gyűjtött könyveit, utolsó ára 1200 frt lesz. Fel is sorolja az előbb említett kiválóbb darabokat. Kéri Csereyt, hogy hirdesse Kolozsváron ennek eladását. Inkább idegennek szeretné eladni, mint barát-nak, mert ez olcsón kívánja. De másutt is hirdeti könyveit. Ír pl. Kiss János-nak; értesíti arról, hogy jan. 29-ike óta dolgozik a katalóguson; kéri, hogy ajánlja másoknak is. 1200 forinton alul nem adja. Szeretné, ha protestáns ember venné meg, vagy valamelyik iskola. Nagy Gábort is értesíti. Katalógizálása előrehalad. Két ládat már be is szegezett. Neki február 11-én elküldi a katalógus I. részét. A harmadikba teszi a régebbi gyűjteményét. Fazekas esperest is arra kéri, hogy Budai Ézsaiásnak is küldje el a katalógust. Patakon Szombathi Jánost keresi fel soraival.

Hogy Kazinczynak ez a széleskörű érdeklődés felkeltésére irányuló igyekezete mit célzott, azt nem kell magyarázni. Azt sem, hogy sietnie kellett a könyvek lajstromba szedésével. — Pl. azt írja egy helyen, hogy gyertyagyűjtéstől oltásig, zsidóbadásig dolgozott rajta.¹⁰ Gyűjteményét Schediusnak is leírja (jún. 5.) s mellékeli hozzá a térképek jegyzékét is. Ezek — mint már előbb is írja — becses darabok, három van olyan köztük, mely 100 forintot is megér.¹¹

A sokfelé küldött értesítésekre, hosszabb-rövidebb idő alatt, válaszok jöttek. Kis János pl. 1806 április 2-án azt írja, hogy az eladó bibliotékára nem azon a tájékon kell vevőt keresni, mert náluk pénz nincs. Csehy József, április 12-én, főleg a mappák iránt érdeklődik.

Két helyről várhatott Kazinczy mégis sikert: Debrecenről és Pataktól. A két öreg kollégium talán hajlandó lesz a könyvtár megvételére.

Június 28-án tehát elküldte a katalógust Vay Józsefnek, aki július 19-én azt válaszolta neki, hogy elismerik Patakon a gyűjtemény értékét, de pénzük nincs. Az 1806 július 14–16. napokon tartott egyházkerületi gyűlés

100. pontjának határozatából azonban megkérdi, hogy mi az ára. A katalógust visszaküldi, de ígéri, hogy a jövő gyűlésen szóvá fogja tenni az ügyet. Patakból tehát, mint Kazinczy Nagy Gábornak írta (július 24.) megvan a hajlandóság a megvételre. — Július 28-án Kazinczy Vaynak azt válaszolta, hogy Komjáthi Ábrahám, Óri Filep Gábor már látták egy részét gyűjteményének (természetesen Szombathi is néhány mappát), a püspök a katalógust is végigolvasta s az a benyomása, hogy megérdemli a megvételt. Illő volna ugyan bevárni Vay elhatározását és addig nem fordulni máshova, de Kazinczy szöveget vett az újhelyi hegyen s egy-két telket is akar szerezni; kell a pénz s ő fél az itteni sikertelenségtől, tehát a debreceni consistoriumhoz is írt; a július 27-én oda írt levél mását mellékeli is.¹² Említi itt, hogy mióta Fazekas és Szántó látták a gyűjteményét, azóta az új darabokkal szaporodott (Bongarsius, Bél, Schwandtner). Körülbelül 1400 könyv, 900-nál több térkép, rajz, mappa van benne, az ára 2000 forint lesz (1200 a könyveké, 800 a képeké); ebből nem engedhet el semmit. Ha a pataki kollégium venné meg, nevezetes summát ajándékoz neki.

Az ajánlatra Patak kedvezően felelt. Vay 1806 szept. 1-én azt írja neki, hogy a könyvek árából előlegül, hogy a szárhegyi szőlőt megvehesse, 1500 forintot a sajátjából ad. (Nem volt rá szükség, u. i. Wanderwalt grófnő előlegezte neki az egész vételárát.) Mert a gyűlés, mely a megvétel dolgában dönteni hivatva volt, csak október 5-én ült össze. Kazinczy pedig pénz nélkül volt, mert, mint Cserey Farkasnak írja,¹³ Kassán léte alatt 526 forintot kifizetett a Münchenből hozott könyvekért, melyek közt egy 1468-ból való kézirat is volt a cometa felől.

Az okt. 5-én összeülő egyházkerületi gyűlés meg is vette a gyűjteményt 2000 forintért¹⁴ s már okt. 7-én Kazinczy arról tudósítja Nagy Gábort, hogy 1700 forintért adta el a gyűjteményt a pataki kollégiumnak. Az ára ugyan 2000 forint volt, de a gondnokság gyűjtést csináltatott jelenlétében, melynek eredménye ez lett: Vay Jó-

¹⁰ Egyházkerül. levéltár. A. XXXII: 12344—5.

¹³ 1806. IX. 25.

¹⁴ Levéltár A. XXXII. 12424—25.

¹⁰ IV. 468.

¹¹ IV. 14.

zsef 100, Lónyai Gábor 50, Kazinczy Péter 60, Komjáthy Ábrahám 50 forintot adott. Némelyek rá is tolták, hogy ő is. Erre ő 250 forintot elengedett az árból; Cserey Farkas meg is dicséri érte.¹⁶ Kazinczy október 7-én nyugtát ad Kézy Mózesnek 188 forint-ról.¹⁸

A könyveket dec. 4-ike előtt szállítja Patakra, három ládában, melyet előbb egy vén német leány a spájzba zárt. A katalóguson még az átadás után is sokat kellett dolgozni — írja Csereynek.¹⁷ — Az utolsó ládát (mint 1807 február 22-én írja Kazinczy Vaynak), melyet ősszel kapott Bavariából, a napokban vitte be Patakra szekeren. Ez a láda volt az oka, hogy a katalógussal olyan soká késett. Többet adott, mint amennyit ígért. A képek száma 1081 volt, a könyvek meghaladta az 1400-at. Még három könyvet lemásolás végett visszatartott. Ki akarja adni nyomtatásban. Írt is róluk a „Hazai és Külföldi Tudósítások”-ban (1807). Örül, hogy e kincset a pataki iskola vette meg s nem az, aki drágább árat kínált érte s akié lett volna, ha Vay főgondnok, a püspök és Komjáthy előadását úgy tekintette volna, mint Debrecen a Péchy Imréét. (Ezekből úgy látszik, hogy Debrecen nem reagált a felhívásra.)¹⁸

Bél Magyar geographiájának 4 kötete (36 frt) és Schwandtner (20 frt), mivel ügyis megvannak a pataki könyvtárban, visszamaradtak, így az 1750 forintból (mert a 2000-ból a gyűlésen 250 forintot Kazinczy elengedett) 56 forint újból levonásba jön; a tiszta ár tehát 1694 forint volt. Erre a superintendentia októberben 1000 R. forintot adott, januárban 188 forintot kapott Kazinczy, még 506 forint volna kifizetetlen. Ezt kéri ő Vaytól, mert szüksége van a pénzre. Vay csodálkozva hallja, hogy még nincs kifizetve az összeg, hiszen szép summát is gyűjtöttek, de hamarosan meg fogja Kazinczy azt is kapni. Siettetni a három kézirat másolását. Erről a pénzről azt írja Kazinczynak Kézy Mózes, hogy küldjön érte valakit, a collegium casájából meg fogja kapni.¹⁹ De bizony

március 21-én is csak 300 forintot tud neki küldeni, úgylátszik, a Komjáthy gyűjtéséből, a hiányzó 206 forintot az ünnep utánra ígéri (Post festa!, mint a diákok), mert az ajánlók nyilván nem siettek a fizetéssel; Kézy meg is keresi őket a fizetés iránt. A még hiányzó 206 forint is lassan folydogált be, hiszen Kazinczy még 1810-ben is kapott részletet Kónya Pál seniortól!²⁰

A beérkezett ládákat Kézy Mózes bontotta fel s vetette össze a lajstrommal. Amelyik megvolt a seriesben, amellé odaírta: adest. (IV. 516. l.) E lajstrom ma is megvan a pataki könyvtárban.

E kéziratos, Kazinczy szép, gondos írásával írott könyvlajstrom száma: 662. sz. (Régi száma: Z 246—7.) 339 oldalból áll. Címe: *Bibliotheca Antiquarum Rerum Hungaricarum, Francisci Kazinczy, Bibliothecae Collegii Reformatorem (um), Sárospatakiensis illatae* 1807. Elül összegező lap van: *Tabulae Geographicae, Effigies etc.* 1081, *Manuscripta* 19, *Libri in folio, huc sumpto opere, Geographico Beli et Schwandtneri* (12 l. N. B. *superant*) = 232 in 4° (a *Biqa salutis in Manuscript*) 718, in 8° et 12° 478 + 80 = 558, *Appendix* 3. Összesen 1530. *Cupra stipulata* no 900, *libri* 1400, *mittuntur stipulata* no 1081, *libri* 1530, *Supra ergo debitum dantur cupra* 181, *libri* 130. Ezért mondja fentebb, hogy többet adott, mint kellett volna. A rézmetszeteket (1081) még külön is részletezi: *Tabula geographica* 123 = 123 (a 297 l.), *Effigies Hungarorum in 4° I—III.* 71 *Effig. Hungarorum in f°* 21 = 92, *Effigies Habsburgicorum principum* 74, *Leopoldi et coniugum* 39, *Mária Terézia és I. Ferenc* 29. Külföldiek nagyobb képei 136, kisebb képei 31 *Tabulae militares etc.* 327 + 101 *Nummi* 46 *Varii argumenti* 83 = 866. Összesen 1081 = 1081.

A Kazinczy-metszetgyűjteményről azonban van egy másik jegyzékünk is, az 1175. sz. (az 1180 végén volt eredetien), mely nem egyezik meg a 662. sz. jegyzék adataival. Ez a metszetgyűjtemény 30 kötetből áll. Harsányi István írta le „A sárospataki főiskola metszetgyűjteménye (1911)” c. alatt²¹; ő még azt állította, hogy az V. kötet elveszett. Nem vészett el, hanem beosztották

¹⁶ Okt. 27.

¹⁷ A XXXII. 12492.

¹⁸ 1807. I. 24.

¹⁹ Nagy Gábor is hiába próbálkozott az eladással s Kazinczy megköszöni buzgalmát (IV. 482; 1807. II. 8.).

²⁰ 1807. III. 19.

²¹ 1910. szept. 28. (A. XXXV. 13629.).

²² Különlenyomat a „Múz. és Kvt. Ért.” 1908—09. évfolyamából.

külön az N-szekrénybe²². E rendkívül gazdag, sok utánjárással gyűjtött metszetekkel itt, most nem foglalkozunk. Leírta ezek külső és belső képét Harsányi István említett cikkében. Csak az V. kötetről fogunk néhány szót szólni, melyet ő elveszettnek tartván, nem ismertetett.

Ennek régi száma Z 266, mostani könyvtári száma N 811. Alakja kis 8°, borítólapja azonos a többi metszetgyűjteményi kötetével.

52 pénznek tartalmazza a metszetét, a legtöbbét két oldalról mutatva; alig van 2—3, amelynek csak az egyik oldala van előttünk.

Kazinczy könyvei és kéziratai tömegében legértékesebbnek tartotta az Attila-kódexet, Pelbárt műveit és néhány térképet.²³ Ezek közül ő az Attilát ki is akarta adni, de nem sikerült a terve.

Hogy milyen jól ismerte könyveinek értékét, mutatják megjegyzései. Így némelyikhez odaírta: „liber rarissimus“. Némelyikhez azt is odajegyezte, hogy hol és mennyiért vette (a 49. számút Bécsben 12 forintért).

De e megjegyzéseknél fontosabb az, hogy Kazinczy a szerzőket illetőleg több olyan dolgot följegyzett, amiről máshonnan nem szerezhetnénk értesülést. Így a 317. és 68/b. számúhoz odajegyezte: „liber memorabilis auctor Sulzer“. A 200. szám alatt említett *Ungarns Aufklärung* szerzője Hatvani István. A 135. sz. alatt említett *Disputatio Statistica* szerzője Török Lajos. A 181. sz. munkát (Trenk: *Aufruf*) fordította Verseghi. A 225—26. sz. *Babel—Ninive* szerzője Hoffmann Lipót. A 245—47. sz. *Dialogi, Considerationes, Felfedezés* c. munkák szerzője Szuhaný Ferenc. A 243. számú *Extractus* c. mű írója Hajnóczi. A 251. sz. *Manch—Hermæon* íróját Molnár János személyében Kazinczy e lajstroma után jelölte meg Harsányi István. A 341. sz. szerzője Kende László, a 363. számúé (*A freymaurer rendről*) szerzője Szathmári Paks S.²⁴

Volt a könyvek közt tiltott könyv

²² N 811. sz. a. E metszetgyűjtemény régi könyvtári száma Z 262—291.

²³ XXVI. k. 9. térkép, Laziustól. V. ő. V. 279., IV. 191., 153.

²⁴ 4°: 14, 67, 294.: liber rarissimus. Kevésbé jelentős megjegyzés is bőven akad. Pl. a 161-nél Sinai, a 165—6-nál Szajc, a 176-nál Trenk, 214-nél Balthazar Pongrácz, a 283-nál Hatvani István neve tűnik szemünk elé.

is. pl. a 368. sz. alatt levő Virág levelei Pyrkerhez. Ehhez oda van írva: „prohibitum“. A 230. számúhoz (*Elegiarum liber unicus*, Tyrnaviae, 1752) pedig ez: Mayláth József is belefolyt.

Nagyon érdekes az 1723. sz. kézirat: Dayka saját kezével írt verseinek kötete — „1803. II. 4. Érsemlyén“ dátummal (Sárga kötet); Laskai János: *Hittől való szakadás* (1644), „Érsemlyén Biharban 1803. II/4.“ dátummal. Menander műve Kazinczy sajátkezű bejegyzésével: „Nagybecsű ritkaság! Ez az a német Rómán, a' melyből Mészáros Ignátz a' maga *Kartigámját* fordította, meg nem vallván sehol, a' mennyire ugyan tudom, hogy az fordítás. Ér-Semlyén Biharban. Febr. 4-ikén 1803. Kazinczy Ferencz.“ — Toldy 1867-ben e feljegyzésből tudta meg, hogy a *Kartigám* fordítás.²⁵

Gessner-fordítás („Budán aug. 14-én 1795 fogságomnak 243. napján“).²⁶

Kazinczy az eladáson kívül ajánlékozással is többször gyarapította a pataki könyvtár állományát. Így Rummy Károly *Monumentáit* (L. L. 280.), Berzeviczy egyik tiltott művét (XXII. 258.).²⁷ Georg Philipp Sperrnek egy rajzát 1807-ből.²⁸ Erre K. ezeket a sorokat írta: „A Sáros-Pataki Rajzoló iskolának kedveskedik egy hasznos intéssel melletted: Kazinczy Ferenc Széphalom, Decemb. elsőjén 1807: Turpe est difficiles habere nugas et stultus labor est ineptiarum.“ (2472.) Képeket is adott. Pl. Fáy András képe Richtertől, mely a nagytermet díszíti, az ő ajándéka. Széchenyi Pál képeire ezt írta: „Kalocsai érsek Paulinus Széchenyi Pál 1700. fest. Krakker János egri festő, vettem a paulinusok varannai klastromában 1790. Kérem az olvasót, tisztelje a hazáját szerető pap képét, Krakkernek e festését ki ne hagyja foltozni s ámbár rongyos, el-

²⁵ H H 403.

²⁶ Becses bejegyzéseket tett sok könyvb. Pl. S 552 (Telegdi Agendarius) SS 232., M. 200 (Laskai H. Hittől szakadottak) K. 150. U 95.) A tulajdonában volt kéziratokkal is így tett. (65 1., 1126/32., 110., 1126—8., 820., 1130., 1130. 1125, 744—5., 827., 231., 73., 31.)

Az ő tulajdona lehetett a Pajeci Dominicus Ephemeris Ecclesiastico Astronomica 1650 c. könyv is, mert bejegyzései díszítik. Itt van K. első műve is 1775-ből.

Könyveivel sok Pelbárt- és Bonfini-könyv került könyvtárunkba.

²⁷ Vagy 1808. III. 13., 1807. XI. 30. stb.

²⁸ Viszont több ízben vett ki kölcsön a nagy könyvtárból s az is tőle (VII. 502) 1217. sz. kézír. kötet. Erdélyből. XX. 45.

veszni ne engedje. Széphalom Dec. 1810. K. F.“ — II. Rákóczy Ferencz képére pedig ezt: „Kährling festette Pesten 1812. Az igen jól eltalált Originál Rákóczinak bécsi szobájában függött s idővel Kaszonyi birtokába jött, ki azt Vida László barátomnak engedte által. A szép lelkű férfi engem részesévé tett szerencséjének, e mását a becses képnek nekem ajándékozta. Széphalom III. 16. 1813. K. F. Akitől ezt nagybecsű emlékezetül megnyerni szerencsém vala. B. Szerdahely 1817. I. 13. B. Vécsey Pál.“ Saját műveiből is többször küld a pataki bibliothekának (1808 I. 28., 1807 nov. 21., 1808 XI. 22.).

Gyűjtéséből többször elküld a pataki aukciókra könyveket. Így az 1807. V. 9., 1807. XI. 21., ill. 30. levél szerint (Rousseau, Plato, Horfner, Vergilius), 1808. I. 28-án (IV. 294.) Kézy contrascribához, de azok régi német könyvek voltak s nem keltek nagyon (1808. XI. 22.). Az 1807 XI/30-i levél szerint a katalógust még Leleszre is elküldték²⁹.

Nagy Gábornak is elküldött könyveket eladásra, valamint Institorisnak is s amit nem vettek meg (=27 db), visszakéri (1808. ápr. 8.). Köztük Fábri művét s a Belvedere két katalógusát.

Hogy fogadták a tudományos világban azt a hírt, hogy Patak megvette Kazinczy könyvtárát? Azt már mondtuk, hogy Nagy Gábor megdicsérte, amiért 250 forintot elengedett az árából a kollégiumnak. Ellenben Miller, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa egy latin levélben nehezítelve emlékezik meg arról, hogy nem szólt a Nemzeti Múzeumnak.³⁰ Talán Jankowich, a híres gyűjtő is felrótta ezt Kazinczynak. De Jankowich hamarosan kibékült vele, mert a széphalmi mester az újabb gyűjteményét neki adta el.

Talán nem is lehet ezt újabb gyűjteménynek nevezni. Mert Kazinczy nem minden könyvét adta el a pataki kollégiumnak. Még sokat megtartott közülük magának, azzal a szándékkal, hogy még gyűjteni fog. Csakugyan gyűjtött is egy kis könyvtárt, úgyhogy erről nyugodtan írhatta Jankowichnak, hogy a pataki iskola sem többet nem vett, sem jobbat. De mikor ezt

írja, már lehangoltan jelenti be a nagy gyűjtőnek, hogy letett a tovább gyűjtésről, mert az csak a valóban gazdagok osztályrésze lehet.

Hogy s mint gyűjtötte újból a könyveket, arról világos adataink nincsenek. Valószínű, hogy az érintkezést Rott müncheni antikváriussal tovább is megtartotta. Van adat arról is, hogy egyesek elküldötték hozzá könyveik jegyzékét s ő azokból válogatott magának.

E második könyvgyűjteményét is kénytelen volt eladónak tenni. Lajstromot csinált róla és — bizonyára többfelé — elküldötte azokhoz, akikről gondolta, hogy megvásárolják. Így elküldte Szentgyörgyi Gellérthez is³¹, ki válaszában sok dicsérettel emlékszik meg a könyvek jelességeiről, de megvenni nem tudja őket, mert nincs pénze; 600 forintját ellopták. De jön Jankowich, majd annak fogja kínálni.

Jankowich a jegyzéket meg is kapta. A kiváló gyűjtő végignézte s hajlandónak mutatkozott a könyvek megvételére, azok kivételével, amelyek már az ő magyar gyűjteményében megvannak. Viszonyai azonban olyanok, hogy fizetni csak két esztendő múlva tud. A lajstromot azonban leiratja magának.³² Kazinczy erre azt válaszolja, hogy ő nem nyereszkedni kíván, hanem a körülményei készítik könyvei eladására. A Patakon eladott könyvtár sem több, sem becsesebb darabot nem foglal magában, mint ez, tehát ez is megér 2000 forintot. Ha Jankowich megveszi, egy kassai kereskedőhöz, Rumi Józsefhez fogja küldeni a ládákat, ahonnan Jankowich könnyen elszállíthatja. Pataki gyűjteményének fődíszé egy rongyos mappa és két kódex (*Attila*, *Judicium*) volt. Ezek helyett Appianust, veneziai *Atlant* és II. Rákóczi Györgynek a svéd királlyal való találkozásáról szóló munkáját fogja adni. A Paulus Aemilius oratóija is értékes. Előbb azzal vádolta őt Miller, hogy a Patakra adottakat nem a Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel. Most neki teszi az első ajánlatot. (De Dessewffy Józsefnek is elküldte a katalógust.)³³

Jankowich 1809 okt. 18-án azt feleli a Kazinczy levelére, hogy a könyveket

³¹ Pl. 1809. I. 31. (VI. 208.)

³² VI. 214. VII. 76.

³³ 1809. IX. 3. (VI. 514. I.)

²⁹ V. 224.

³⁰ 1261. sz.

szívesen megvennie, de az ár elijeszti. Kéri, hogy barátságból engedjen.

A vásár azután megtörtént. Engedett-e K. az árból, nem tudjuk. Jankowich 1810 január első napjaiban írt levelében boldog örömmel várja a ládákat. A katalógust a könyvtárába helyezte. Sok késedelem után végre megérkeztek a ládák.³⁴

A második gyűjtemény aztán a könyvjegyzékkel együtt, valószínűleg 1836-ban, Jankowich könyveivel a Nemzeti Múzeumba került.³⁵ Ott van a jegyzék is.

A múzeumi Kézirattár Oct. Lat. 2. jelzet alatt őrzi a következő Jankowich Miklós gyűjteményéből származó 190 lap terjedelmű kéziratot: *Francisci Kazinczii Bibliotheca Antiquaria. Széphalmii*, 1808. Benne a könyvek a következő rendszer szerint vannak leírva:

Cista I. in folio 45; in quarto 11; in 8° et 12° 12 = 68. Ebben érdekesek a 28., 20., 22., 30—4., 17—21. számúak. Több Bonfini- és Pelbárt-kötet.

Cista II. in folio 55; in quarto 337; in 8° et 12° 57 = 449. Itt fontosabbak a 2., 4., 18—19., 52., 20., 26., 61., 63., 49., 54. számúak.

Cista III. in folio 24; in quarto 54; in 8° et 12° 170 = 248. Ebben említhetők a 138., 142., 53., 4., 8., 12., 15. számúak. (Luther-predikáció, Elzevirek.)

Manuscripta et Incunab. typograph. Manuscripta 22; Incunabula 6; Quasi incunabula 13; Liber rarus 1 = 42. Ebben kiemeli a 4. (splendidum), 8. (nagyon szép), 12. (szebb nem lehet nála), 15. (1426-ból) számúakat, Honter térképe (liber rarus aestimandus) megjegyezéssel.

Autographa. No. 1—160. (Kiemelhető: a 78—81., 89—94., 119., 121. Dayka, Csokonai.)

Icones. Effigies 693, Varii argum. 699, Tabulae Geogr. 119 = 1511. Kiemelhető: a 284. 686., 357., 361., 459., 461., a családi címerek. A térképek közül: 2., 87—102. sz.³⁶

Ha összevetjük a pataki iskolának s a Jankowichnak eladott gyűjteményt, azt látjuk, hogy Jankowichnak több képet s kéziratot adott el, de kevesebb

könyvet, mint a pataki kollégiumnak (kép és kézirat 1511+22+160—P. 1081+19); (könyv: 765+20—1511). Kazinczy ugyan azt mondja, hogy sem többet, sem értékesebbet nem kapott a pataki schola, mint Jankowich, s azért kért érte egyforma összeget. Számszerűleg is (2478—2611), értékben is valamivel többet kapott Patak.

Kazinczy azonban nemcsak könyveket s képeket gyűjtött, hanem kéziratokat is. Az ő autographiai gyűjteményéről sok adat olvasható leveleiben. Különösen Cserey Farkas és a Telekiek járultak sok darabbal a gyűjteményéhez.³⁷

E nemben is gazdag anyag volt birtokában. Mi lett vele, nem tudjuk. Kazinczy Gábor szerint sokat széthordtak, sok elkallódott, sokat a berettői levéltár őrzi. Pénzeket is gyűjtött. 1807 nov. 16-án azt írja Csereynek, hogy két bajor aranyat és két tallért szerzett; felajánlja az egyiket neki.

Több nagyobb könyveladásáról nem tudunk. De valószínű, hogy gyűjtőszenvédelye ezután is megmaradt s csak akkor kezdett alábbhagyni, mikor a „res angusta domi” nem engedte ennek hódolni.³⁸

1830 március 28-án felesége azt írja az érseknek, hogy bátyja azzal vádolja férjét, hogy könyvekre és képekre költ, ír és nem gazdálkodik, pedig férje e két nagy szenvedélyét a gyermekei kárával nem elégíti ki s több esztendőök óta már könyvet és képet sem vett.³⁹ És ez el is hihető, hiszen a két gyűjtemény eladására is anyagi dolgok kényszerítették. De meg nem szűnt becsülni ezt másoknál.⁴⁰ Versben magasztalja pl. Csereyt és Jankowichot.⁴¹

Ha nem vett is nagyobb mennyiségben, voltak könyvei és képei.⁴² S mikor meghalt, Dessewffyék az akadémia elnökének a kezébe juttatták már hátrahagyott kézíratainak lajstromát; a könyveké, a képeké s a rézmetszeteké még nem készült el. Ajánlják

³⁷ Pl. a levelezésének VIII. kötetében sok adat olvasható erre, de a XVI., XVII., XVIII., (322) is bőséges adalékkal szolgálhatnak e tekintetben. Szórványosan előjönnek még más kötetekben is pl. VII., 25, X, 502., XXII., 297. Még 1819-ben is gyűjt.

³⁸ IK. IX. 486.

³⁹ IK. IX. 486.

⁴⁰ XXII. 427—9. l. 441. l.

⁴¹ XX. 396.

⁴² XXII. 444. l.

³⁴ 1657. sz. levél.

³⁵ Tud. Gyűjt. 1817. IX.

³⁶ Itt is bőven van megjegyzés: Az I. ládában a 44. számú értéke 23/30 forint, a 45-é 18 forint; 39—41: scripta maximi momenti; splendendus liber (II/20), rarus (61), rarissimum etc.

1832 febr. 24-én⁴³ az Akadémiának, hogy vegye át ezeket is.⁴⁴

Élete végén, 1821-ben a zemplénvármegyei levéltár őre lett. Itt végzett munkájáról csak dicsérettel szólhatnak. 21 kötetre menő lajstromot állított össze darabjairól⁴⁵ Még további tervei is voltak: az autographiai darabok, a pecsétgyűjtemény leírása stb.

Tudósoknak sokszor segítségükre volt levéltári kutatásaiknál. Pl. a „M. Könyvszemle” 1881. évf. 248—55.

⁴³ IK. 1891. 459. l.

⁴⁴ A széphalmi mauzoleumban levő tárgyak lajstromában a 9., 18., 19., 30., 33., 39—40., 42—4., 50. sz. darabok még a Kazinczy birtokában való képek bizonyára könyvek közül valók lehettek.

⁴⁵ XIX., 376—7., XXII., 368., 417., 509., XXI. 43.

lapján közölt lajstromát a pataki főiskola kéziratárának, Kovachich Márton számára ő készítette el 1812-ben. (105 műről emlékezik meg benne.) Így honorálta a neki adott felvilágosításokat.⁴⁶

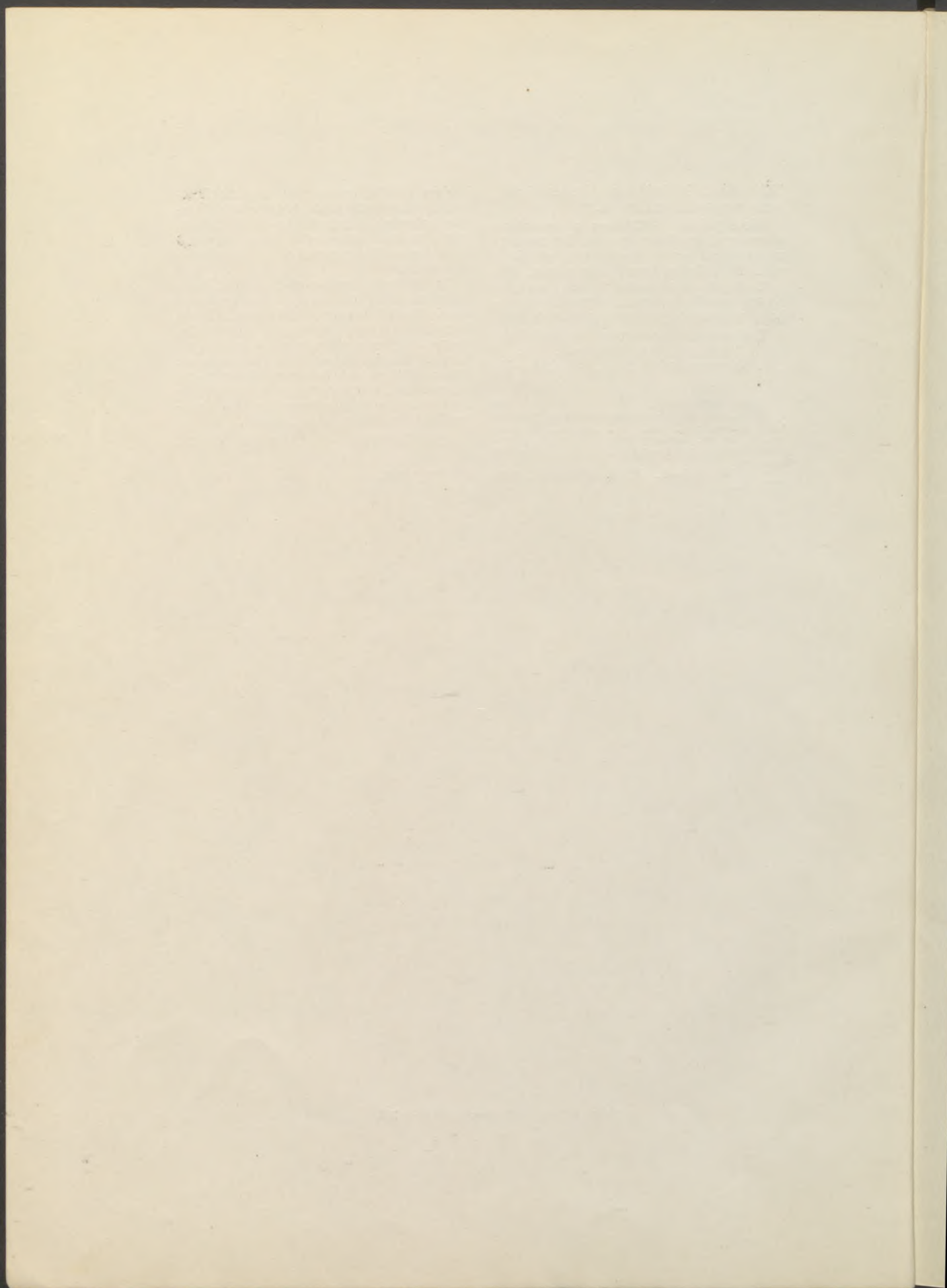
Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy még halála után is könyvtári ügyekben írnak hozzá levelet. 1831 aug. 30-án Sárközi István boldogan ujságolja, hogy hogyan rendezte el ő a könyvtárát.⁴⁷ Pedig akkor már Kazinczy az Isten előtt adott hűséges sáfárságáról számadást, s ő bizonyára igazságosabban ítélte meg Kazinczy gyűjtő szenvedélyét a felesége bátyjánál.

(Sárospatak.)

Gulyás József.

⁴⁶ VII. 388.

⁴⁷ XXI. 752.

Comenius Vestibulumának előszava.

Comenius János Tolnai Istvánnak, a nemes pataki iskolában, melyet Erdély fenséges fejedelmének pártfogása alatt szerencsésen újjáalakítani kezdtünk, az első osztály megválasztott első tanítójának üdvözlését és isten-áldását!

Hát úgy hozta a végzet, Istvánom, hogy a nemes, a jobb módszer kívánt rendjére rátérő iskola téged, mint tanuló első hadakozásának első rendes vezetőjét üdvözljön? Nem irigylem e jelességednek tartozó tisztséget tőled, mert mind én magam, kit Isten és offenségeik akarata a minap idehozott, tégedet az elsők közt kezdtelek körülvenni szeretetemmél, mind mások, mikor az első osztály számára alkalmas tanítót kerestek, egyértelműleg rád vetették a szemüket és szavazataikkal erre előléptettek, hogy a latinság szegeletkövének letételére rád bizandónak vélték e hivatalt. Örvendj magadnak barátom, ez oly nagy és oly megtisztelő ítéletért. És rád egyáltalán ne hasson az, hogy akikre a következő osztályok vezetését rábizák az Istennel és az idővel, nálad azok magasabbnak fognak látszani azért, mert a tőled kilépő tanulóba kell belecsepegtetniök a tudományok magasabb magvait. Mert tőled senki sem fogja már e tisztet elvitatni, hogy téged üdvözöltelek először úgy, mint aki itt az ifjuságnak jobb módszerrel való alakítója voltál és ezután a többi osztályokba a bejutás csak a tieden át tárul fel majd.

Sőt ha magát a dolgot is megvizsgáljuk, semmi sincs, amiért maga előtt bárki is jobban szégyenkezne, mint az első kor alakítója, vagy hogy a rákövetkezők maguknak inkább tessenek, mint a mesteremberek között szokott történni, míg egyesek az épület számára az alapokat rakják le, ismét mások a szobákat diszítik, mások viszont a tetőt rakják rá. Mert mind egy és ugyanazt a munkát végzik; egyformán fognak a dicséretben részesülni, ha egyforma szorgalommal fogják minden dolgukat végezni. És ha a versengés meg-

engedettik, könnyen meg lehetne határozni, melyiké legyen a több dicséret vagy jutalom, amaz elsőké-e, vagy az utolsóké, mert a felső részek több mutatóságot, de az alsóbbak több szilárdságot adnak az épületnek, úgyhogy ama felsőbbek az alsóbbak nélkül nem létezhetnének, mert ha nem jól rakják le azokat, összeomlanak ezek. Végül is az alsóbbakra több dicséret hárul, mert több a hasznuk, mivel saját erejükből állanak és a feljükhöz emelt részeket saját erejükkel tartják fent, ezek pedig csak fenttartatnak és amit bírnak, mástól bírnak azt. A háboruban sincs oka annak a légiónak, mely az ellenségre rohanva először töri meg annak az erejét, arra, hogy alacsonyrendűbbnek gondolja magát azoknál a légiónál, amelyek tovább szorongatva az ellenséget, azt földre terítik, mert a győzelem közös. Sőt inkább azok vitézségét szokták elismerni, akik az első ellenséges erőt megtörvén, előidézték azt, hogy az ellenséget le lehetett győzni, — mint azokét, akik a már meggyöngyölt ellenséget legyőzték. Sőt ezért testünk tápláló tagjai közt (hogy ezt is érintsem mellékesen), a száj és gyomor sem engednek a májnak és a lépnek és más belsőbb részeknek a tiszteletben, mert az elfogadott táplálékot amaz először befogadja, a fogakkal összerágja, emez pedig megemésztí és a nagyobbakon át kezdi szétosztani, ezek végül még inkább megemésztik és fokozatosabban széthordják. Ha a táplálkozás egy és ugyanaz is, különböző tagok munkájával úgy végzendő el, hogy mind egyformán szükséges legyen és más elsőséget az, az időén kívül, ne engedjen.

De hagyjuk ezt; nem azért akartam érinteni, mert téged ambiciozusnak és abba az állásba, melybe az isteni előrelátás ereje helyezett, bele nem nyugvónak gyanítalak, de hogy neked a tisztesség eme zsengejéért örömemet fejezzem ki és hogy valamely oktan elől a te tisztednek akár te elől, akár ő előtte való kisebbitésére az alkalmat elvegyem.

A dologra térek, hogy téged az általad elért tiszt ékesítésére tanítsalak. El fogod tűrni, mint e küzdőtéren még ujonc, hogy bizalmasan intselek, amimódon szoktak — tudomásom szerint — az ideák épületének építőmestereitől felfogadott munkások. A módszer általános szabályait máshol találod meg leírva, semmi szükség itt ezeket ismételni; de szükséges tégedet itt a te külön felada-

tozban alkalmazandó különös okosságra figyelmeztetni.

Te osztályodba, most és ezután, a latinság első ujoncait kapod, akik tudnak ugyan magyarul írni-olvasni, de még eddig a pontos készséget nem érték el. Tehát hogy ezeket meddig és mily uton végzed el és mily előnyös rövid ösvényeken, az nem lehet előtted nem ismerendő.

A te „vestibularis“ (mert így nevezendő) osztályodnak a célja: előkészíteni a latinság ujoncait a Januara és ezen át a latinság Atriumába úgy való belépésre, hogy a latinság e tanulása az egész bölcsesség tanulmányának szerencsésen való elvégzését hathatósan szolgálja. Ez előkészületnek mintegy 7 lépcsőfoka van:

1. Minden (írott és nyomtatott) latin szöveget könnyen, akadozás nélkül olvasni tudni.

2. Mindent helyesen és tagolva kiejteni, hangsúlyhiba és a betűk elnyelése nélkül.

3. Begyakorlott (gyors) kézzel is írni és lehetőleg szép, félre nem magyarázható, kölcsönösen fel nem cserélhető, hanem mindenképen elkülönített és olvasható betűkkel. Mivel ilyenek a tieid, ezért is választottunk tégedet ide, hogy sokat hasonlóvá tegyél magadhoz.

4. Megtanulni a latin nyelv helyesen megértett és a dolgokhoz helyesen alkalmazott főszavait.

5. Megtanulni az ezekhez megfelelő magyar szokat, épügy helyesen alkalmazva mind a latin szókhoz, mint magukhoz a dolgokhoz.

6. Pontosan hajlítani és ragozni (decl. és conj.) minden hasonlót.

7. És mert akaratunk szerint az osztályok könyvei úgy vannak összeállítva, hogy az encyklopaedia velejét tartalmazzák és az értelemben be-csepegtessék, gondoskodj arról, hogy azokat teljesen belevéssék az értelemben és abécé módjára tartsák meg az emlékezetben.

Ehez fog járulni a mennyiségtanba (különösen az arithmetica-ba és a zenébe) való belevésség.

Ha te a te újonckáidat e határig helyesen elvezetted, a nagy tanultság gyűjtésének szilárd alapjait raktad le, mert a szerzők sok olvasásához és a legjobb dolgok sok kiválasztásához semmi annyira nem hasznos, mint a könyvek forgatásához szemmel, nyelvvel, kézzel, ésszel alkalmasnak

lenni. Hogy a tudomány jelöltecskéi ezt elérhessék, te a következő osztályok vezetőinél inkább törekedj erre, mert főleg a te feladatod ez, aki a latin tudomány alapjait rakod le, hogy sértetlenül, szilárdan és szilárdnak rakd le azokat. Ezért is kívánom, hogy te, mint a mi egész építkezésünk alapja, mindezeknek itt való igazgatásában a legfáradhatatlanabb légy. Mivel ugyanis úgy figyelik az orvosok, hogy az első emésztés hibáit nem lehet kijavítani a másodikban vagy a harmadikban, de a tagok oda összevont magvait a táplálkozás egész műhelyén keresztül szórják, biztos, hogy a léleknek tudománnyal való táplálásában sem történhetik másképen, mint hogy az első alapok lerakása körül elkövetett hibák hibássá teszik a többi szerkezetet akár egészben, akár részben: nem lehet, hogy többi tisztársaid ne tévedjenek, ha te latin ujoncaidnak alakításában tévedtél.

Ez az oka annak, miért gondolom azt, hogy tégedet pontosabban kell inteni, mind, hogy minél kevésbbé tévedj, mind, hogy ezeket, mintha nekik lenne mondva, ők is egyképen hasznukra fordítani képesek legyenek.

Először van alkalmam előtted ismételni Quintilianus e mondását: „Minden jó tanító örvend a sokaságnak és azt gondolja, hogy ő nagyobb hallgatóságra méltó.“ Miért pedig ép ezt? Hogy ne félj, hanem örülj, hogy neked reményen felüli nagyszámu tanulósg jutott; kétségtelenül ezután mindig igen népes osztályod lesz. De bármilyen nagyszámu legyen is, te magadat még nagyobb hallgatóságra tartsd méltónak! Mert nem fogom remélni, hogy te nekem azt fogod mondani, amit a minap: „ha csak meg bírnál felelni“, hiszen a módszerünk előnyeit már látni, sőt szerencsésen gyakorolni is kezdted. S neked a mi módszerünk szerint tíz tanuló csapata után nem lesz nagyobb terhed, mint a minap volt közönséges uton a tíz tanuló után. Már láttad és tapasztaltad és napról napra tapasztalva örvendsz és örvendenek maguk a tanulók is, látva, hogy őket kellemesen és könnyen vezeted. Mert hogy milyen módszerrel legyen, arra egyáltalán nem szükséges téged tanítani most, aki gyakorlatból mutattad meg, hogy te tudod ezt. Mégis nem fog ártani ezt mások végett jelezni, akár akik itt e tisztben követőid lesznek, akár máshol a módszer utánzását véletlenül eszükbe veszik.

A rövid ut (compendium) veleje ez: hogy nem tanítasz egyeseket, hanem mindenkit; nem egyvalakihez lépsz hozzá, hogy valamit megmutass vagy beszélj, vagy (valamire) ints, vagy elkövetett hibát egynél kijavíts, de az égi napot utánózva kathedrád magas egében tartózkodol, szemed sugarát innen mindenfelé fordítva, hangos szavaddal mindeneket körülharsogva és úgy, hogy azt, amit mindenkinek megmutatsz, kifejtesz és parancsolsz, lássák, hallják és egyenként megértsek, azután most ettől, majd attól kérdezve, hogy kiki attól félve, hogy legott megkérdezik tőle, mit mondtál vagy mutattál, mindig figyelemben legyen. Hogy ezt (a figyelmet) te még jobban élesítsd, parancsold meg, hogy aki bizik abban, hogy a jelen (a könyvből oly sokszor ismételt) feladatot el tudja mondani, mondja el emlékezetből. Az okosabbak tehát egyik a másik után, elmondják; ezeket a lassabb eszűek (maga által a késedelem s az annyiszor felolvasottak ismétlése által segítve) követni fogják, míg végre a leglustábbak is tudnak mindent. Te ezt a mintegy az ész-gyorsaság felől való versenyt örömmel szemlélve, kinek-kinek szellemi gyorsaságáról ítélsz, biztos lévén afelől, hogy amit a tieid közül az egyik tud, a többiek is tudják, mert senki sincs, aki ne tudná azt, amit így tanul meg.

Az egyforma módszerről való ez általánosabb (főbb) elveket neked, mindennek az előmutatásában, kifejtésében, utánzásában, amire őket tanítod, vagy valaha tanítani fogod, mindig meg kell tartanod. Azzal a céllal, hogy egy óra se (nemhogy egy nap) menjen el anélkül, hogy a tudásban semmi növekedés, a tudományokban semmi új előhaladás ne történjék.

Részlegesen intenem kell téged az osztályod könyvének szerkezete, azután használata felől, hogy miként kell neked azt gyakorlatilag kezelned.

Főhelyen van, amint látod, a dolgok elnevezésének eleme, mely az egész nyelv legelső és legfőkéntő szavaiból van összeállítva, nem egy halomban, hanem kétszeres művészi rendben. Külső tekintetre ugyanis a rend grammatikai, mert az első fejezetben, a belépés után, vétetnek számba a dolgok főnevei (I), a másodikban a melléknevek, harmadikban a névmások, negyedikben az igék, az ötödikben az igehatározók (a participiumok,

mivel az igékből csak képezve vannak, külön osztályt az elsődleges szavak közt nem bírhatnak), hatodikban az előljárók stb. De e rend egyúttal a dolgok belső rendje is, míg kezdetben maguk a dolgok számláltatnak elő. Azután a dolgok alapmódjai (II), t. i. a dolgok első járulécai. Ezután a dolgoknak és járulékaiknak rövidke bemutatása (III). Ezután áttérünk a dolgok mozgásaira (IV), a cselekvésre és szenvedésre. Következnek u. a. cselekvések és szenvedések módjai (V) és a dolgoknak és cselekvéseknek körülményei (VI). Azután a dolgoknak, cselekvéseknek, körülményeknek sokféle összefüggése (egyezsége) (VII). Így főbb vonásokban a dolgoknak és szavaknak a vázán átmegyünk. Szólunk még a képzett és összetett igékről, hogy a töszók és származék-szók közt a különbséget lássák és így kezdjék meg az elmét a nyelvek ajtajára, mely a szók egész készletét ki fogja fejteni, előkészíteni (VIII—IX.)

A világ dolgainak ez első megvizsgálásában pedig komoly szándékom volt a paradicsomi iskolát eléd tární, ahol neked nem volna más dolgod, mint együtt játszani ujonckáiddal, amint ott az ő. csaknem még csecsemő ujoncával, Ádámmal együtt játszott az Isten, a most alkotott első képmásocskáit megmutatván s megparancsolván neki, hogy azoknak a neveit tanulja meg. Azaz, képekkel akartam e vestibulumi könyvet diszíteni, melyek a dolgok formáit hüien előtűntetik, mindenikhez odatenni az elnevezését, mindazért, hogy könnyebben megragadják a gyermekek lelkét, mind hogy a dolgok első benyomásai kellemesebbek legyenek. De nem sikerült a szándékom (bár már hozzákezdtém) a mesteremberek itt való hiánya miatt. E hiányt szorgalmaddal kell kiegyenlíteni, minden szónak szorgalmas kifejtésével és az általa jelentett dolgoknak bármilyen feltűntetésével. Légy biztos afelől, hogy az élet és a lélek hiányozni fog intézkedésedből, ha itt az ujoncoknak mondott dolgokat vagy nem mutatod meg (ha jelenleg birtokodban vannak azok, vagy valamelyes képmásuk), vagy körülírással úgy nem sajtold beléjük, hogy végre valamiképen megértik. Mert a dolgoknak és szavaknak e párhuzamos és tagolt ismerete a módszernek az a mélységes titka, melylyel a természeténél fogva kóbor elmét megfogni, és a dolgok és értelmük velejéhez vezetni törekszünk. Hogy tehát itt serényen mellettünk légy és

céljainknak pontosan szolgálj, arra nagyon kérek téged. Fogjanak fel, amennyit felfognak majd a dolgokból, amiket azoknak barátságosan vagy meg fogsz mutatni, vagy el fogsz mondani. Mégis, ne vond kétségbe, azoknak elméjükben világosodni kezd majd és ezért szívesebben nyujtod azoknak e munkát, hogy megmutathasd a dolgoknak a szavak héjából kifejtett magját.

Hogy ez minél könnyebben bekövetkezzék számodra, a dolgoknak ugyanezt a szójegyzékét, anyanyelven pontosan megcsinálva, neked és tanítványaidnak nyomtatásban készen adjuk. Tehát a dolgok e magyar nyelvű szójegyzékét, (előre felolvasván, kifejtván, aztán kikérdezvén és a tanulóktól ugyanazt megkövetelvén) magad az első, második s harmadik hónap alatt fogod elvégezni, eléggé nagy dicsérettel és eredménnyel, ha el fogod érni, hogy a tieid mindezeket igen könnyen olvassák (mert jó magyar olvasókat is keresünk) és helyesen értsék. A latin szöveget magyarázni, amelyre az anyanyelvről közvetlenül térünk, nem a te feladatod, hanem a tanítványaidé; te csak arra fogsz figyelni, hogy azok szerint alkalmazzák a szavakat a szavakhoz (mert egyik szöveg a másiknak szószerint meg fog felelni) és ha valamit eltévesztenek majd, újra elmondátod. Mert ekkor azokra bizatik a cselekvés, rád az irányítás.

Ha két vagy három hó alatt így átmennek ismét a latin szövegen, hogy értik a szavakat és a dolgokat és az emlékezetben tartják, át fogtok térni a vestibularis nyelvtanra. Ezt úgy fogod előtűk kifejtteni, hogy az egyes fejezetekhez hozzacsatolod a gyakorlataikat. Ennek a dolognak a módszerére épűgy, mint a szótári gyakorlatra, az ugyanezekhez csatolt rövid emlékeztető versekkel, meg foglak tanítani. Most a kötelességed többi teendőit aförizmákba fogom összevonni.

1. Más könyvet, mint osztályit, ne használj, se te, sem tanítványaid!

2. Minden olvasáson és gyakorlaton magad is mindig ott légy és mindig nézz utána, hogy tanítványaid is jelen legyenek!

3. Mindeniket szeresd s mindeniknek az előhaladását óhajtsd és keresd, személyre való tekintet ne ismerj s annál inkább ne gyűlöletet. Semmiről az encyklopaedia e rudimentáiban ne tudj, amit nem ismernek a növendékeid. Mert ha tudnak, neked lesz dicséretedre és azoknak; ha nem

fognak tudni, neked lesz szégyen és nem azoknak. Ha csak egy hanyagot és tudatlant találnak, elégséges tanubizonyság lesz a szorgalmad ellen.

4. Munka közben senkinek se engedj mást csinálni. És hogy ne engedj, szemedet s füledet mindig azokra fordítsd és kényszerítsd őket arra, hogy fordítsák szemüket és fülüket rád és a tárgyalt dologra, t. i. most ezt, majd azt (leginkább azokat, akikben legkevésbé bízol, mert vannak kóbor elmék is) kérdezve, vizsgáztatva, kijavítva.

5. Ahogy viselkedik valaki munka közben, úgy viselkedj te is vele szemben. A szorgalmasakat szeresd s olykor dicsérd meg, a tunyákat korhold, de mégis ne gyűlöld, hanem erősebben sűrgesd!

6. Ha valami olyan dolog adódik elő, aminek jobban való megfigyelésére kell őket intened, azt csak teljes csendet parancsolva hozd elő, hogy mindenki figyelve fogadja, azután valakitől kérdezd meg, hogy mit és milyen értelemmel mondottál.

7. Minden órán (arészt) olvasd fel előre, hogy ugyanazt azok csakhamar olvassák és fejtsd ki, hogy ugyanazt azok is kifejthessék s mindnyájuk előtt csináld, hogy csakhamar ugyanazt csinálják ők is. Mert rád mindenütt az előmenést bízunk, de az arra való figyeléssel, hogy követnek-e és úgy követnek-e az előmenésben, hogy elérjenek; mert különben hiába mégy elől, ha nem követnek és hiába fognak követni, ha el nem fognak érni!

8. El fognak pedig érni akkor, ha mindent világosan, vagy jól megvilágítva társz a szemlélésük elé és csak olyant parancsolsz, amit megtenni könnyű. Lassan haladj velük előre; szintugy ne engedd másként azokat! A bukásról mindenütt le kell szoktatnod az ijuságot s hozzászoktatnod a körültekintéshez.

9. A fennakadót segítse mindenki; ha senki, te!

10. Ha valakit késlekedni látsz, tőrjed! A tehetségesebbekre térj át, míg az a lassabb is elér. Mert végre is szégyen el nem értnék látszani.

11. Ha fiaid latinul akarnak dadogni (mert beszélni még nem tudnak), ne gátold meg, de ne is kényszerítsd erre őket! Mert többnyire undorodunk a parancsolt dolgoktól, a tiltottakat pedig kívánjuk.

12. Új „vonalakra“ sohase menj át, csak ha az előbbi feladatot jól elvégezted és ezt azért, nehogy valami, az előbbihez felületesen odavetve,

a következők számára romlásul legyen. Hozzáteszem: Mert bármit építesz te e helyen, az egész encyklopaediának alapul kell adni; előtted, valamint a következő tisztársaidd előtt ismertnek kell lenni egészen, hogy bármit fogtok a tanulókkal csinálni, abból egyetemes fény derül és a ti csillagcskáitokat, mint a nap a bolygókat, megvilágosítja.

Ha e módszert követed, szorgalmas mester-számba fogsz menni és dicséretet fogsz érdemelni és ifjacskaidd további tanulmányairól a legjobban fogsz gondoskodni. Isten veled!

A latin nyelv Vestibulumából való gyakorlatok végzéséről a tanítóhoz való intés.

Kedvesem, nagyon jól tudod azt, hogy: egyedül a gyakorlat teszi a mestert, a gyakorlat pedig gyakorlással szereztetik meg; és hogy ezért akar-tuk mi, hogy a mi módszerünk egészen gyakorlati legyen, amelyben t. i. mindent a tanulók maguk csináljanak, a tanító mindenben csak példával jár-jon elől, az utánzást vezesse, a hibákat (amelyek a dolgok első kísérleteinél nem szoktak hiányozni), kijavítsa. Így tervezd ezért, kedvesem, te is eljárásodat, hogy az egész iskolád égjen a gyakor-lástól, és pedig minden anyagban, amelyek napon-ként és óránként tárgyalásra kerülnek. Ha a gyakorlatokat megszakítod, vagy lanyhán sürgeted, légy biztos afelől, hogy a tieid előmenetele lassú lesz, nem lesz távol az undor. Ettől való óvako-dásra, ne resteljük újból előadni, hogyan töltöd be tieidet mind sokoldalú gyakorlatokkal és így növendékeidnek a kellemesen való előhaladás és a kiválóan való előmenetel örök alkalmait hogyan mutatod meg. Figyeli tehát

1. Mindenekelőtt arra kérlek, őrizkedj komor lenni. Jobb az elméket emberisésséggel megnyerni, mint komorsággal elijeszteni.

2. Munkába kezdeni akarván, dicsérd, amennyire tudod, a latin nyelvnek és a dolgoknak tanulását, hogy a munka felvállalására (melyet mégis a könnyűséggel és kellemességgel fogsz ajánlani) minél vágyóbbá tegyed őket.

3. Figyelmeztess a tanulókat, hogy minde-niknek meg legyen a Vestibulum-példánya, ha azt akarod, hogy munkád fennakadás nélkül haladjon előre.

4. De ezekből a sajtóhibákat (ha a kiadásba egyesek becsúsztak, végig fogod vizsgálni a megjegyzetteket) kijavíttatod, hogy senkinek hibás példányból hibát megtanulni ne legyen alkalma és ők (hasonló okossággal a többi könyvben) tanulják meg a könyvekben való eligazodást.

5. Maga pedig a latinság ujoncságán azokkal együtt való átmenetel a számodra a részek ama rendjében lesz, amint következnek: először a dolgok anyanyelvi elnevezése, azután a latin elnevezés, majd a nyelvtan, végül a lexicon.

Az anyanyelvi szöveg helyes tárgyalásáról.

6. Amire intettelek az ajánló beszédben, kévéssel ismételem, és a gyakorlatok tárgyalására jobban hozzá fogom alkalmazni.

7. Először téged oda akarlak irányítani, hogy ezt az anyanyelvi szóanyagot két hónap alatt végezd el. Ez kényelmesen meg fog történni, ha a tanulókkal naponta egy lapocskát végzel el. Miért ne? Hiszen kevés.

8. Tehát a szöveg kis részét fogod venni, amennyi egy óra alatt végig tárgyalható (körülbelül egy lap negyedrésze). Ezt mindnyájuk figyelmével mellett fel fogod olvashni, és meg fogod parancsolni, hogy azok utánózzanak téged ennek az olvasásában, tisztán és világosan való kiejtésében, kettőnek, háromnak, tíznek, aszerint, amint szükségesnek ítéled majd arra, hogy az anyanyelvben is könnyen olvasókká tegyed őket.

8. Elvégezvén így az olvasást egy negyed óra alatt, parancsolt meg, hogy ugyanazt a szöveget a füzetükbe írják át, a kézgyorsaság megszerzése végett. Ez ismét ne tartson tovább egy negyed óránál, vagy ha néhány lassúbbnak nem elég, engeddd meg, hogy magán uton pótolják a munkát, hogy senkinek se hiányozzék az alkalom a kéz további gyakorlására.

10. A harmadik negyedórán, vagy valamivel tovább, a szavak értelmét fogod azoknak fejtegetni és meg fogod vizsgálni, hogy vajjon jól fogták-e fel a jelentésüket.

11. Végre az óra vége felé meg fogod kezdeni a végigtárgyalt szöveget emlékezetből elmondani, a tanulókat is buzdítva annak utánzására. Mert az okosabbak nyomban versenyre kelnek, a

többiek követni fogják őket. Ha pedig vannak tompább eszűek s még az annyiszori ismétlés által segítve sem fogják tudni, tanulják meg azt magánosan, (közbenső idő alatt) és a másik óra kezdetén adják vissza (mondják fel).

12. Ily módon, ha a növendékekkel az anyanyelvi szöveg végére érsz, nem történhetik meg az, hogy az olvasási képesség hatalmukba ne kerüljön és kezük az írásbeli gyorsaságra egyre jobban ne legyen képes és a gyermeki érzékszervek tárgyaik felé egészen odafordulni és értelmük a dolgok képeivel egészen telefestetni, végül emlékezetük nagyobb képességre törekedni ne kezdjen.

A latin szöveg gyakorlati végigtárgyalásáról.

13. A latin szöveg a saját megvilágosítására, mint egy új nyelv ismeretlen erdeje. több időt kíván. Tehát két annyi időt adunk, t. i. 4 hónapot, mert így az óránkénti anyag alig nő többre, 4 sorocskánál. Mennyi ez?

14. A szellem ebben való gyakorlásának módszere pedig nem lesz az előbbiétől eltérő. Ugyanis minden óra kezdetén te magad fogod pontosan felolvasni az órai egy-két mondatnyi anyagot s meghagyod, hogy a megkezdett olvasást utánozzák.

15. Majd azok figyelme mellett a latint magyarul adod vissza, intve őket, hogy itt ugyanazok vannak, amelyek dolgok magyar, már ismert jegyzékében szó szóval adható vissza. Ha tehát magukkal bizalmas viszonyba akarják hozni a latin szavakat, vessék össze magán szorgalommal, mielőtt iskolába jönnének, mindkét szöveget, melynek tárgyalását kívánja a rend.

16. Ezután utasítani fogod őket, hogy ezt a leckét mindenki írja be a gyakorlati füzetébe, magyarul-latinul, vagy fordítva, kettős haszonnal. Először, hogy a latin helyesíráshoz hozzászokjanak, azután, hogy az észnek u. a. tárgynál hosszabban való idézésével mindent könnyebben bevészenek az emlékezetbe.

17. Meg fogod parancsolni, hogy a leírtakat újra olvassák át, hogy kiderüljön, milyen helyesen fordították, ekkor gondoskodni fogsz arról, hogy a hibákat, ha ez vagy az valamit csinált, (mert hiba nélkül semmit sem lehet tanulni) a tanuló-társak kijavítsák, vagy ha közülök senki sem venné észre, ki fogod magad javítani.

18. Óra vége közeledvén, emlékezetből fogjuk elmondani a leckét, hogy aki tudja, utánozza. Egyik a másik után fogja utánozni. A lustábbakat a következő óra kezdeléig visszatartván. Mert ezeket valószínűleg szégyen fogja eltölteni, hogy annyszor visszavettettek, s mindig a lusták és a buták közt említetnek. Bizunk benne, hogy ez a verseny és nagyobb szorgalom kiváló ösztökéje lesz.

A lexikon használatáról.

Az egészet át kell olvasni (ha egy óra alatt egy lap, két hét alatt el fogjuk végezni.) Négy célból és haszonból.

Először, hogy a rövidítések olvasásához, amelyekkel a januális lexicon tele van, hozzászokjanak. Másodsorba mindennek azonnali magyarázatát kell adniok, ismerjék meg, mily erősen merítették ki a dolgok névjegyzékét. És ha nem biznak magukban, legyen alkalmuk olvasás előtt magukat erre előkészíteni. Harmadszor, ahol (mert a szót, melynek jelentését elvesztették, szükségük lesz mindkét szövegben nyomozni) tanulják meg ugyanazon munkával a mintegy 500 ékesség ismeretét, mind a könyvekhez fűzött indexnek használatát. Végül negyedszer ez grammatikai vizsga tartására is fog ez szolgálni. T. i. nyomozandó: 1. egyszerű szó került-e elő vagy összetett. 2. főszó e vagy származékszó. 3. főnév-e vagy ige, melléknév-e vagy határozószó. 4. Ha főnév, milyen nemű és hajlításu, amit odavetett jegyei fognak megmutatni. Ha melléknév, hány végzetű és hogyan hajlittatik. 6. ha névmás, hogyan hajlittatik. 7. Vajjon lét ige-e, cselekvő vagy szenvedő-e és melyik ige-hajlításu és mily alaku, stb.

Elég az oktatásból! A többi a te szorgalmadra és körültekintésedre lesz bízva. Légy egészséges és a keresztyén ifjuság dolgait szorgalmasan végezd

A presbiter az egyháztársadalomban.

(A vajdácskai konferencia alkalmával tartott előadás vázlata.)

A mai nehéz időkben két dolog ostromolja az egyént és az egyházat. Az egyik a nehéz gazdasági helyzet, amelynek nyomása alatt egyházak és egyének gazdasági helyzete recsegni-ropogni kezd. A másik a hitetlenséget terjesztő bolsevizmus, amelynek szennyes hullámai titkos csatornákon átáramlanak keletről nyugat felé. Mi a teendője ilyen körülmények között egyházunk őrállói közt a presbitereknek?

Megtaláljuk a kérdésre a feleletet, ha megnézzük azt, hogy mi a presbiter és ki lehet presbiter.

A presbiter szó vénet jelent. Az apostoli korban az egyháznak püspökei, azaz felvigyázói voltak, akik az apostolok utasításait követve, felügyeltek az egyház javára úgy anyagi, mint szellemi téren. Később a tanítással foglalkozó presbiterek teendője elkülönült a többi presbiter feladatától. De mindeniknek tiszta lélek, egyházas gondolkodás, az Isten dicsőségéért való égő lelkesedés volt jellemző vonása. A családi és közéletben feddhetetlenség vezérlő csillaga. Kálvin Genfben ezt a presbiteri rendszert támasztotta fel és utána a II. helvét hitvallás ezt tette irányelvvé. Ezt alkalmazta a mi magyar református egyházalkotmányunk is, mikor 1881 ben kimondta, hogy legalsó fokon a presbitérium, legfelső fokon a zsinat nyomja rá bélyegét.

Ki lehet presbiter?

Megfelelre Kálvin az Institutióban: csak olyan legyen, aki a szent szolgálatra nem tolakodásból, hanem elhivatottság érzetéből vállalkozik. Ma is sokan vagyoni helyzetükből, állásukból, rangjukból kifolyólag kívánják, esetleg kérik, sőt követelik az egyház ügyeiben való intézkedés jogát. Igen gyakran politikai szempontok nyomulnak előtérbe. Pedig csak egy a szükséges dolog: az egyház iránti szeretet és a szolgálatra való elhivatottság érzése. Mert hiába van meg a szakértelem; ha ez nincs meg, csak olyan, mint pengő érc és zengő cimbalom. Az ilyen lélek megismerzik hamar. Meglátszik a családi életben. Az ilyen lelkű ember szereti családját. Gyermekeit istenes

életben neveli. Házában nem hallani rossz szót, de gyakran felcsendül az ének, az imádság, előkerül a zsoltár, a biblia. A templom buzgó gyakorlója. Az egyházával szemben való kötelezettségének nemcsak a törvényes keretek között, de azonfelül is, legelső sorban siet eleget tenni. — Megismerszik az ilyen lélek a társadalmi életben is. Minden jó ügyből buzgón kiveszi a részét. Ilyen embert kell presbiternek választani. A római Cincinnatushoz szántás közben mentek el polgártársai, kérvén, fogadja el a legfőbb hatalmat és mentse meg a hazát. (Ma sok ember a mellét veri, hogy ő tudja csak megmenteni a hazát.) A nép szavazata az ilyen embert emelje ezután a presbiterek közé! Legyen szakértelme is. Hiszen az egyháznak oly sokféle ügye, dolga van, hogy egykét ember (lelkész és főgondnok) nem érthet mindenhez, éppen ezért van mindenféle társadalmi állásból és foglalkozásból választott egyének sora a presbitériumban. Ahol gazdag és szegény, úr és szolgálta, tanult ember és kevés iskolát járt ember együtt ül az Isten dicsőségének szolgálatánál a tanácskozási asztal körül. Kell, hogy azokat egy lélek lelkesítse: az egyház java. Egymás között a nagy társadalmi különbségek válaszfala omoljék le! Az ilyen presbiterek már előbb is, az egyházi élet szűkebb mezején már előiskolázottságot vettek: az iskolaszéken, a missziói bizottságban, a fegyelmi bíróságban, az ifjúsági egyletek iránt való érdeklődésben. Ugyhogy, mire a „vének“ közé kerülnek, már mindenki tudja róluk: ez az ember presbiternek való, ez az ember presbiter.

A presbiteri gyűléseken az igazi presbiter komolysággal, a szent ügy iránti lelkesedéstől áthatva vesz részt. Nem a pap megszámloltatása vezeti, hanem az egyház érdeke. A határozatok meghozatalában és megtartásában (még ha nem is volt mellette), közreműködik. Nem támadja kívülről a presbitériumot nehéz ügyekben, annak tárgyalásából bölcsen kivonva magát. Az egyházközségi közgyűlésen, az egyháztársadalmi életben segítőtársa a jó ügynek s nem kerékkötője a haladásnak. Minden irányban segítőtársa a papnak. Rokonsági, anyagi, helyzeti kapcsolata révén sokszor többet is tud tenni a vegyesházasságoknál, a szektákkal való küzdelemben, az egyházi adók behajtása terén, mint a pap, vagy gondnok. Debrecen és Budapest azért szakadt egyházrészekre,

mert egy presbiterium már nem volt képes megbirkózni az ügyekkel.

A keresztyén társadalomban is úgy viselkedik a presbiter, hogy a más egyházhoz tartozók részéről is tiszteletet szerez úgy magának, mint egyházának. A felelősség súlyát érzi a vállán; mert anyagi téren ha kára lesz az egyháznak, a presbiterium a felelős. Szellemi téren ha valamit elmulaszt, szintén felelős. Az egyház érdekében szívesen lesz a fiatalságnak is munkatársa.

Csak így lesz a presbiter az egyház világi papja, a föld sava, mely nem izetlenül meg soha.

Az ilyen ember lesz a „világ világossága,” amelyet nem szabad a véka alá rejteni. Tehát az ilyent kell megválasztani presbiternek.

Uj pünkösti lelket!

Ránk virradt újra pünköst ünnepe, annak a gyönyörűsége napnak az évfordulója, amelyen az egy akarattal együtt lévő tanítványok fejére — sebesen zúgó szélnek zendülése közben — az Úr lelke rászállt, úgyhogy azok mindenki által érthető nyelven kezdték hirdetni a magasságos Isten nagyságos dolgait. Csodás történet ez, melynek nemcsak nyomban meglelt a hatása, t. i. megalakult az első keresztyén egyház, hanem varázsa majdnem két évezred ködös távolába is áthat, hirdetvén ma is az örök ígét: a betű öl, a lélek az, ami megelevenít.

A lelket, a pünkösti lelket keressük ma is, a mai rideg, szeretetlen, önző és anyagi világban. A szél fúj, halljuk zendülését, várjuk a Szent Lélek Isten eljövételét ismét, vagy ha ez a csoda ma nem történhetik meg, legalább annak a léleknek eljövételét, mely megeleveníti a holttá lett emberies és vallásos érzést, a meghidegült belső melegséget égi tüzzelel újra felfrissíti, az embernek embertársához való viszonyát bensőbbé teszi.

És mert az első pünkösti ünnepen az akkor ismert világ összes népéből jelen voltak, parthusok, médek, frigeek, arabok, még Rómából való jövevények is, mind a zsidók, mind a prozeliták, akikhez Péter így szólt: zsidó férfiak és ti mindnyájan, kik Jeruzsálemben vagytok: ép olyan sóvár

lélekkel várja a tépett lelkű, gyűlölködő, egymás vesztére törő emberiség ma is az örömhirdető szót: kitöltők az én lelkemből minden testre és prófétálnak a ti fiaitok és leányaitok, ifjaitok látásokat látnak, véneitek álmokat álmodnak.

Mert ettől most még messzebb vagyunk, mint az első pünköst idején. Egyik szép énekünk (Jövel Szent-Lélek Ur Isten kezdettel) a pünkösti lélek ajándékául a mennyei szent buzgóságot említi. Ma a buzgóság még a szűk magyar hazában s a magyar egyházban is kevés. Hát még a nagy világban! Ma szinte úgy áll az emberiség egymással szemben, mint a vad őskorban, hirdetve a „bellum omnium contra omnes“ elvét. Pedig minden lélek sóvárog az első pünkösti ígért után: ifjaitok látásokat látnak, véneitek álmokat álmodnak. Ma még ezek is szemben állanak egymással. Mikor jön el az új pünkösti lélek erre a vajdó s nyomorgó világra? Megfelel rá az írás: ha majd mindnyájan egy akarattal együtt lesznek a tanítványok.

Ezt az új pünkösti lelket várjuk mi, betű által megölt magyarok, e megelevenítő lelket.

Kétszeres vággyal várjuk ma, amikor a Szent Lélek kitöltetésének ünnepe épen Trianon gyászos évfordulójának napjára esik. Most látunk igazán látásokat, most álmodunk igazán drága álmokat. Bárcsak új lélek szállná meg újra a föld bűnös lakosait!

Comenius Ianuájának előbeszédje.

Kapossi Pálnak, a második osztály első tanítójának, Comenius János Ámos üdvözlétet mond.

Veled kezdem, Kaposi Pál, a második osztály vezetőjének megszólításával, mert az osztályokat, amelyeken át kell a művelődés jelöltjeit vezetnünk, abban a sorrendben fogjuk számlálni, amilyenben átmegyünk rajtuk: egyenes s nem visszafelé haladó sorban, mert itt senki sem megy vissza, mindenki előre halad. Aki előtted volt, Tolnait, az első és nem a hatodik latin osztály vezetőjéül üdvözöltem. Téged, aki követed, a másodikéul, nem az ötödikéül. Aki téged fog követni, a harmadiké lesz, nem a negyediké, hogy végül az utolsó a hatodik és utolsó osztály leendő tanítójának mondassék, nem az elsőnek. Mi hát nem üres újítási vágyból, de a dolog igazsága szerint kezdjük el, amint azok egymásután következnek, számítani a sorrendünket. Ez alatt neked, aki a tanítók közt második vagy, kedvező légkört kívánok arra, hogy egy év munkájával (ha mégis munkának kell mondanunk azt a gyönyörűséget, amit az Isten bölcsesége az emberek fiaival bír és bírni kell azoknak, akik őt serényen támogatják) a rád bízottakkal együtt elvégezd azokat, amik nekik egész jövőendő életükre hasznosak lesznek s a bölcsesség egész tanulására erőt fognak adni.

Ugyanis rád bízuk azon ifjacsok oktatását, akik a dolgok szerkezetének és a dolgok körül az emberi értelemnek és az erre szolgáló nyelvnek, azaz az egész encyklopaediának első és alsó alapjait már lerakták. Neked tehát ezek felé olyan építetet kell építened, hogy a dolgok összalkotmánya még teljesebben, az értelem fénye még világosabban, a nyelv teste szinte teljes épségben emelkedjék fel. De ezek a dolgok természetes arcvonásának feltárására és a dolgokról való természetes fel-

fogás kialakítására és a teljes nyelvhasználat megszerzésére, mely a dolgok szükséges kifejezésére elégséges, mind a legegyszerűbben!

E használatra ime vedd ezt az osztályodnak szánt *lanua linguarum* című könyvet, mely felöleli a dolgokat előadó szöveget, azután a szavakat magyarázó szótárt, és a szóhajlítás és a szófűzés törvényeit kifejtő nyelvtant. Előbb e sorrendben világosítottuk meg s adtuk át iskolai használatra ezeket. De most ezek sorrendjét megváltoztatom, mindek előtt

I. a gyökerekből sarjadó latin szónak érdekét, a *lexicon*t (szótárt) adjuk,

II. azután megmutatjuk ez erdő vágásának, a fák ácsolásának és faragásának műhelyét, a nyelvtant,

III. végül előtárjuk a dolgoknak az összes, szabályosan alkotott latin szókból felépített, mintegy egyetemes történetecskéjét, az *ú. n. janualis* szöveget.

Ezek új rendjéről és az egyesek új szerkezetéről és az előbbinél könnyebb használatáról, kedvesem, téged tájékoztatnom kell, részint, hogy pontosabban értsd dolgod értelmét, részint, hogy ezeket jobban tudd a tanulók szebb előmenetelére fordítani.

Csodálkozol, hogy a *lanua* elején a szótár van. Alapos okok tanácsolták ezt így, amelyeket előled nem titkolok el (legalább egyeseket). És pedig először, ha helyesen mondják, hogy: minden kezdet nyers, ami pedig betölti a dolgot, bevégezett: az egyes szók bizonyára a beszéd kezdetei, maga a beszéd a teljes bevégezettség. Kezdjék tehát azokat úgy, amint a szótárban el vannak rendezve; fejezze be ez, amint a *lanua* szövegében a szavakat teljes értelelre hozza össze. Azután: a dolgok fokozatai természetüknél fogva úgy összetartoznak, hogy, ahol az egyik megszűnik, a másik kezdődik. De a nyelv ujoncai számára, akik a latinság előcsarnokából (ahol a nyelv gyökereit látták) újonnan jönnek át, legközelebbi dolog lesz azt nézni, hogy a gyökerek hogyan terjeszkednek szét ágakká. Szemléljék tehát idegen dolog közbeeső késedelme nélkül és ahol *Vestibulum* megszűnik, ott kezdődjék a *lanua*, a szótárral. Harmadszor: az egyszerűbbnek kell előre jönni, az összetettnek ezt követni. Jöjjenek tehát előre a szavak, amelyek magukban nézve egyszerű valamik, a belőlük szerkesztett beszéd azután következze. Ámbár szótárunk az ugyanazon gyökekből származó szavakat, hogy a szótár

tanulásától elűzze az unalmat, szövegbe is szedi: mégis a szók e szótári összefűzése igen egyszerű s már a ránézésben bírja a kifejtését úgy, hogy nem lesz szükség, amint a janualis szöveg magyarázatában, a szótár egész erdején átmenni.

Valamint hát a madárfiókák, a fészekből ki-repülve, először ép a fészek felett és akörül próbálják a repülést, majd ugyanazon fa egyik ágáról a másikra repdesnek, azután fáról-fára, végül egyik erdőtől a másikba és bárhová szállnak, szabadon repülnek: épígy ifjaink, a nyelvtanulás újoncai, mikor fészüket, a Vestibulumot, először elhagyni kezdik, az ugyanazon gyökérből származó szók értelmében gyakorolják magukat, ami megfelel ugyanazon fa egyik ágáról a másikra való repülésnek; akkor a legközelebbi gyökérből sarjadó szomszéd fára bocsájtjuk őket s annak ágait hasonló módon vizsgálják meg és így tovább a szótár végéig; innen egyik erdőtől a másikba fognak szállni, ugyanazon nyelvtani szabályok alá vonván az ugyanazon jegyzékbe foglalható szavakat; végre eljön az ideje a dolgok és a beszéd mezőinek, amely szélesen csak lehet, az átrepülésére.

Következik a negyedik megfontolás: előre tudni, minden szónak magában mi a tartalma, eredete kapcsán mit jelenthet, vizsgálni, mi volna, mielőtt dolgaikban azt ezek, azok, amazok valamire alkalmaznák, mikor általánosabb és határozottabb az, ez különösebb, ezért ingadozóbb, t. i. mert tetszés szerint van s nem mindenkitől ugyanazon módon.

Ezt is meg kell gondolni ötödször: aki idegen ajkú emberek közt valakit szükségből tolmácsul használ, szükséges, hogy előbb vele barátságot kössön, ha őt a maga számára hű barátul s nem árulóul kívánja (akár buzgalomból, akár tudatlanságból). Már pedig a janualis szövegnek tolmácsul elébe tettük a szótárt, szükséges tehát, hogy a mi oly távoleső, (a dolgok egész körzetén keresztül való) vándorlásra szánt ifjaink vele szorosabb ismeretségbe kerüljenek. Hatodszor: senki sem tud házat építeni, mielőtt az erdőt ki nem vágta, sem falakat, mennyezeteket, tetőket rakni, mielőtt a szarfákat, gerendákat, léceket ki nem faragta; tehát a mi ácsocskáink is vágják ki előbb a szavak erdejét; mielőtt a nyelvtan gyárában kifaragnák, faragják meg, szabják számhoz és mértékhez az egyes gerendákat; végül kellemesen fogják látni, hogyan

kell minden egyes dolgot a beszéd épületéhez alkalmazni.

Végül a gyakorlatok ilyen rendjétől mind a munkák, mind a könyvek* rövidségét reméljük, mert aki az egész latin szótáron úgy ment keresztül, hogy minden szó tartalmát, eredeti jelentését érti, az sem a csakhamar következő nyelvtanhoz, sem magához a dolgok történetéhez nem szorul tolmácsra, fennakadás nélkül fog magában olvasni, mindent elég jól fog érteni, főleg, ha bizonyos helyeken képek is lesznek. Ha anyanyelvi fordítás következik, a latin szók értelméhez nem fog semmit hozzátenni, hanem az anyanyelvi (magyar) értelmet fogja nézni. Végre hát igaz lesz az a jelszó, amit módszerünk számára kiválasztottunk: mindenek önként folyjanak, távol legyen a dolgoktól az erőltetés! Mert önként fognak folyni és semmi erőszakra nem lesz szükség, míg a teendők semmi sokasága nem szakítja szét az elmét, ha egy időben csak egy dologgal foglalkoznak. Valóban csodálom, hogy nem vettük észre előbb, hogy az ujoncot, midőn a *lanu* szövegéhez kezdett először (a szótár és a nyelvtan összevont használata előtt) egyszerre három ellenség elé állítottuk. Mert küzdenie kellett először a még nem értett szavakkal, azután a szavak (mondatok) eddig előtte ismeretlen szerkezetével, végül a dolgoknak oly sűrűn rája rohanó hadseregével. Csodálkoztunk-e, ha tanítók és tanulók tétováztak? Most pedig ime minden akadálytalan. Míg a szótáron való átmenés közben a szavaknak helyesen felfogható jelentésével lesz az elmének dolga, addig a nyelvtanuláskor a szavak (mondatok) képződésével, a szöveg megvilágosításánál csak a dolgok megismerésével. Így lesz igaz végre az is: előbbvaló a szavak, hatalmasabb a dolgok megfontolása. Szintúgy: az első figyelemmel, az utolsó megtétellel. Ha erre e módszerrel törekszünk, a dolgok érthetők és a latin beszéd használata könnyű lesz. Mindkettőt így elérni elég könnyű lesz e könyv utolsó részéből, a dolgok történetéből, mely szókból és tiszta szabályokból van szöve.

Maradjon tehát ez a rend, mely mintegy az iskolák gyakorlatához van leginkább alkalmazva és amelyen — bizunk benne — a lélek, ép e tanulmányban — a kedvetlenségektől meg fog szabadulni.

* Szójáték: *laborum*—*librorum*.

A szótárról különösebben, úgy gondolom, nem sokat kell beszélnem. Mert maga a tény mutatja, milyen módszerrel alakítottam úgy, hogy kétszerte kisebb tömegűnek, de kétszerte világosabbnak lássék. A használatáról sem kell többet mondani, csak azt, hogy iskolád minden növendéke gyakorlatilag menjen rajta végig. E gyakorlat ebben fog állani. Először, hogy minden egyes gyökeret a származékaival együtt olvasva, fussanak át rajta, amenynyit a sorból parancsolni fogsz (hármát, ötöt, tizet stb.). Akkor mindnyájan tollat vegyenek s gyakorló füzetjükbe írják be ép ezt a szöveget és annak fordítását: e dolog értelmét nyomban megmagyarázom. Azután, hogy egyesek fordítását (vagy ahányat akarsz) hallgasd meg és ha valami javítandó, javítsd ki. Végül azt parancsolod, hogy vessék emlékezetükbe és mondják el mindnyájan azt a szótári szöveget, hogy, amit tanultak, ne a szélbe menjen szét, hanem a tudás velejébe és vérébe.

A mi ianualis nyelvtanunkról jegyezd meg ezeket s ahol szükséges, másokat is felvilágosíts! Először: használatra nézve bővebb minden elfogadottnál. Mert azok a szók hajlításán kívül a szószármaztatásban, a szók fűzésén kívül a mondatban. a helyesírás és a hangmérés befejezetlen törvényein kívül semmit sem adnak; a mienk pedig felfedi a beszéd egész mesterségét (t. i. azt a tagolódást, amely által alakulnak a betűkből a szótagok, a szótagokból a szók, szókból a szólamok, szólamokból a mondatok, mondatokból a körmondatok, ezekből végül a beszéd). Más nyelvtanok eddig az elvont szabályokkal, amelyeket megvilágosítani csak a következő példákkal kellett, elhomályosították az értelmet; a mienk a példák fáklyáit mindenütt előlviszi. Más nyelvtanok a (mondatban) bármely két szó összefüggésének megmutatására teljes mondatokat hoztak fel, de hogy a példa hol rejtőzik, nem mindenkinek tárul fel könnyen; a mienk minden példát pörén, mint héjából egészen kivett diót, úgy hoz elő, hogy lehetetlen az, hogy ami előjön, magától ne értődjék. Más nyelvtanok elégnék tartják a szabály értelmét egy-két példával megvilágosítani; a mienkben a példák tömege van, csak a megfelelőt kell szövegben megkeresni, kellemes és hasznos gyakorlással. Más nyelvtanok miatt panaszkodnak, hogy az elmék keresztjei és kőpadjai az első ujon-

cok számára, akik a latinul előadott latint még nem értik; a mienk azok számára, akik a szótár jóvoltából az egész nyelvet bírják, megnézendőnek mutatkozik, semmi ijesztést nem hozva. Bizonyos más nyelvtanok, hogy a gyengébb elmék számára minden nehezebb legyen; még versekbe foglalt szabályokat is adnak (ez oktalan dolgot egyik nagy ember még érdemül is hirdeti), a mienk a példákat is tetszetős szövegbe foglalja, hogy minden folyékonyabb legyen. Némely más nyelvtan kérdve kifejtőn van megírva, kérdésekkel és feleletekkel, bőven és szószaporító ismétlésekkel; a mienk folytonos párbeszéddel, ép úgy, mint a szótár, maga a dologi szöveg is. Végül mind általában semmi más tudomány- vagy művészetre nem alkalmas módszerrel vannak írva; a miénk a többiekkel olyan egyezésben, hogy a jó nyelvész kevés változtatással tud lenni jó logikus, a jó logikus kevés változtatással jó metafizikus, amint azt a felsőbb osztályok tanulói, ha Isten adja, tapasztalni fogják.

Végül, hogy a *Ianua* szövegéről, ez utolsó részről se légy homályban, tudd meg, hogy a dolgok jobb kifejezését tartalmazza, mint eddig; másodszor a szavak, szólások, mondatok természetes kapcsolatát, minden áttétel nélkül, úgy, hogy amik legközelebb vannak egymáshoz, valami nyelvtani szabály által tartoznak egymáshoz. Főleg pedig a dolgok e történetecskéje a bölcseségnek e fokon jó kincsháza, amelyért van mind a szótár, mind a nyelvtan és annak a felnyitásán dolgoznak, mint kezek és kulcsok, mert a mi bölcseségünk nem a szavak, hanem a dolgok ismeretén nyugszik. Röviden, látják a jó emberek, akik az iskolában maguk számára semmi nagyobb és jobb teendőt nem ismernek, mint hogy a latinságot az ifjúságba bele csepegtessék. De azt is milyenül? Olyannak, amely a szók mindenünnen összegyűjtött virágocskáiban, csipős mondókáiban, versecskéiben áll és amely által, ha valaki azután Terentiust, vagy Catullust, azután egyiket-másikat társaik ama pajzán tömegből olvasta, arról fog álmodozni, hogy ő a muzsák italából nagyon megittasult s az élet minden feladatára fel van készülve. A mi nyelvi kincstárcskánk másfelé irányul, t. i. hogy az ifjak alkalmat találjanak arra, hogy mindenben jobban előrelássanak s az élet feladatára magukat jobb segítőeszközökkel szereljék fel. Mert itt a szemek elé

tárul a dolgoknak mintegy egyetemes történeteskéje, amely a világi fődolgozat mind előadja és azokat megnevezésekkel felruházza s a világba és a dolgokba bebocsájtandó ifjak elméjének mindenre, amik elébük fognak jönni (akár mint magukban nézendők, akár mint a szerzők elmondása szerint mérlegelendők, akár mint a pansophia encyklopaediából meritendők) azokat úgy összehozza, amint szokta a leggazdagabb örökségre menő számára egy jól rendbe hozott rövid Repertorium.

Amiket a módszer lényegéről Tolnainak mondtam, vedd úgy, hogy neked is mondtam, mert a te gyakorlatodat is irányítani fogják. Amire különösen figyelned kell neked, az nem annyira sok, vagy nehéz lesz. Ezeket illetőleg alább, a maguk helyén, mellékesen figyelmeztethetlek. Ugyanis nem kell már bőbeszédűnek lennem, különösen veled szemben, akinek mestered én vagyok és akinek lesz kísérője és vezetője ama szorgalmad folytán, amely miatt téged a többiek előtt méltónak ítéltünk arra, hogy gondjaidra bízunk az osztályt. A te dolgod vigyázni, hogy a hozzád fűzött remény meg ne csaljon. Isten veled!

A szótár elején intés van az ifjúság oktatójához (4 pont), végén jön a szótár kellemes használatáról szóló záradék. Ezt nem fordítjuk most le, hanem csak megemlítjük, hogy ennek letárgyalására, úgy, hogy az velővé és vérré váljon, elegendő 4 hónap. Az ötödik hónap a nyelvtanra fordítandó (1—94 l.), a szövegre 6 hónap marad. A szótár végén e sorok állanak: „Igy javítjuk át a tőlünk származó latin szöveget. Hogy a magyar szöveg mennyire helyes, megítélni nem tudom. Az általunk alkalmazott magyarázókat hadd ajánlja saját szorgalmuk, ez osztály sorából a következő (egy év lefolyása alatt, sajnos, három) tanítókat: Kapossi Pált, Szántai Mihályt és Helembai Sámuel. Arra buzdítom őket, ha észrevesznek valami tévedést, ne resteljék azt kijavítani. Egyik nap tanítja a másikat, a gyakorlat meg tudja látni azt, ami elkerüli az elmélet szemeit.” Ezután jön a szótár 1—93 lapon (de csak a K. K. 308-ban).

Ford.: Dr. Gulyás József.

Comenius Atriumának előszava.

A harmadik osztály tanítójának, Ecsedi Jánosnak üdvözlét és Isten áldása!

Ha a hármas szám igazán tökéletes és a dolgokban minden tökéletesség mértéke, amint Arisztoteles látta s az égről szóló könyvében írva hagyta hátra (I. 1.): örvendj, Ecsedi, hogy neked jutott az a tisztség, hogy a mi 3 osztályú latin iskolánknak a harmadik, azaz a legfelső, a tökéletességre törekvő osztályát a te bölcseségedre bízták. Ime, te fogod a latin nyelv tanítását ez osztályban befejezni! Te leszel a mi tiszta latinságra vágyó jelölteskéinknek az atyja. Te veszed körül majd a mi Latiumunkat határmezsgyével. Te itt római polgárokat fogsz képezni. Mert sem azok, akikhez te tanítványaidat küldöd, a felsőbb osztályok tanítói, nem fognak foglalkozni a latin nyelv tanításával, sem tanítványaikat nem fogják elfoglalni vele, hanem már a dolgok felé fordulva és a dolgokra figyelve, a nyelvnek nálatok megszerzett tehetségét csak a műveltség szekeréül fogják használni. E dolog oda céloz, hogy te a tőled feljebb lépők nyelvének kifinomításában és stíljében annyival szerényebb légy, amennyivel szebbnek lenni itéled, ha a tanult emberek ezután azzal dicsekszenek, hogy az írásművészet ékességét tőled kapták. Meg fogod tehát engedni, hogy én a hivatásod feladatáról veled beszélgessek, hogy jól tudd, mennyit kell építened azokra, amiket a második osztály tanítójától kapsz. Mert amint a tanulók kora az évekkkel együtt nő s épp a gyakorlás által a tehetségükben is nagyobb képességűvé válik az érzés, az értelem s az emlékezet: úgy azok számára mindig gazdagabb és erősebb táplálékról kell gondoskodnod.

Tehát amennyivel több volt a januisták számára kijelölt dolog, mint a vestibulisták számára, annyival nagyobbak a te s tanítványaid számára a janualistákénál. Im, e jelen kötet is mutatja ezt. Neked és általad tanítványaidnak Atrium néven ezt azért adjuk a kezedbe, hogy, megemlékezve arról, hogy töletek közvetlenül már a szerzőkhöz s így magának a bölcseségnek (értsd: a valódi művelt-

ségnek) a palotájába lesz az átmenet, azt serényen csináljátok. Itt a filológiai tanulmány ugyanazon 3 segédeszközét bírod, amelyeket az előző osztályok mesterei: a szöveget, a szótárt, a nyelvtant. Természetesen ugyanazon világ dolgainak (mert nem is lehet más világ, vagy más dolgok) új kifejezésekkel változtatossá tett elnevezését (szöveg), a latin nyelvű latin szótárt, amely a dolgok veleszületett (közönséges) elnevezéseit a szerzők ékes kifejezéseivel és mondataival változtatni tanít, az ékes nyelvtant, mely ezenkívül a beszéd 600 módon való változtatásának mesterfogásait tárja fel. Hallod, milyeneket adunk neked? Ha a változtatosság gyönyörködtet (pedig nem másként tapasztalják összes érzékszerveink) ime, tiszta gyönyörűségek jutnak osztályrészüln neked, aki akár az ékesen leírt dolgokat fogod tanítványaid elé tárni szemléletre, akár az írás változtatásának szabályait fejtegeted előttük, akár ugyanazokkal a stílt gyakorlod majd a választékosságra az ékes szótár segítségével, úgy fog feltűnni neked, hogy a legvirágzóbb és legkellemesebb díszkertben forgolódol. Mert úgy vélem, hogy a végtelenségig változtatandó beszéd formáit már helyesen tártuk fel, bár nem dicsekszem, hogy mi a példákkal mindent teljesen megvilágítottunk, sőt inkább beismerjük sok hibánkat. Mert melyik embernek a szorgalma elégséges a végtelen változtatosság eme kifejtésére? Mely kor, nem hogy ama néhány hónap, amelyre szorítkozva voltunk?

De valójában, amint a filológiai műszereknek más (az okos gyakorlathoz alkalmazottabb) rendjét adtuk a Januában, mint a Vestibulumban: úgy most az Atriumban mást, mint ama kettőben. Mert azt akartuk, hogy a vestibulisták a dolgok névjegyzékétől (szöveg) kezdjék s a nyelvtanon át a szótárhoz jöjjenek, a januisták eltenben a szótártól kezdjék s a dolgok történeti névjegyzékén (a szövegen) végezzék; hogy pedig a te atriistáid a nyelvtanon kezdjék (ami az előbbieik közül egyiknek sem volt megengedve) és a dolgok történetének ékes szövegezésén át a választékosság szótárához érjenek és ott a finoman változtatott stílbán gyönyörködjenek, azt alapos meggondolás tanácsolta. Természetesen, az előbbi osztályok tanítójának még beszélni nem tudókkal és gyengékkel volt dolga, akiket kettős vagy hármas birkózás elé állítani nem volt tanácsos. Tanítványaid már nagyobbak, minden szónak egyszerű és közönséges értelmét meg-

szerezték, azért semmire sem találunk, ahol megakadjanak, készek a tovább haladásra. Tehát semmi sem gátol abban, hogy az alakin kezdjük, inkább tanácsos az, hogy őket egyenesen ide vezessük, ahol kezdik látni, hogy a választékos stíl az egyszerűtől miben különbözik. De ebből folyik, hogy természetesen a nyelvtannak meg kell előzni a szöveget, mert út az, nem célpont, kísérlet, nem mű. Csak, az ujoncok gyöngeségéhez leszállva, a szabályokat előbb elhalasztottuk s a szöveget, vagy a szótárt bocsájtottuk előre. Te a természetes rend útjára fogsz visszatérni, amelyen haladókat a következő osztályok nem fogják visszatartani. Fogj tehát Isten nevében a beszéd változtatásának a művészetéhez, azt elejétől végig úgy vedd át a tanulókkal, hogy azokba mind pontosan belecsepegtesd a tanítók értelmét, mind használatát gyakorlatokkal tanítsd meg; amint az előző osztályoknak is előírtam, itt is a legtöbb helyen figyelmeztetni foglak téged.

Bocsásd előre ezt a beszédet: Amint közülünk mindenki csak egy testi alakot kap, amely változni nem tud, a küldísznek azonban a ruhák folytán végtelen a változatossága; és amint az éneklés egyhangú dallama csak egyképen énekelhető, bármily sok is az éneklők száma, az összhang folytán azonban az ének díszítéseinek végtelenek a formái: teljesen így van s nem másként az emberi beszéddel is. A dolgok közönséges kifejezései minden nyelvben csak egyszerűek és azoknak is kell lenniük, de a dísz végtelen módon változik, csaknem minden nyelvben másként és másként. És az ékesszólás ereje abban mutatja meg magát leginkább, hogy minden változtatott szó, szólam, mondat által mindig valami új és (a dolgok valami új, kölcsönös viszonyának feltárása miatt) az elme számára kellemes táplálékot ad s a lelkekbe a különféle, új, éles ösztöket mélyíti be. Hogy tehát a beszédnek ez az egész változatossága és ezért kellemessége miből és hogyan keletkezik és díszesen mint alkalmazható, ismerni kell. Rotterdami Rézmán is a dolgok és szavak bőségéről úgy írt, hogy ha valaki utána e tárgyról írt, az hozzá hasonló volt és nem eltérő tőle, s nem maradt hátra egyéb, úgy látszott, csak az, hogy ha lehet, a dolog nagyobb folyékonyságra vitesék, az, amit már itt megpróbáltunk, az ékesség nyelvtanában, amelyben három dolog tűnik elő: 1. az, hogy a szavak bőségéről a tanítások a nyelv-

tani szabályok rendjéhez legyenek szabva; 2. a megtalált gyakorlati módszert, (hogy bármit egyszerűen és a beszéd természeti törvényei szerint hogyan mondjunk,) nyomban ékesen, különféle és mintegy végtelen módon kifejezhesse az; 3. hogy haszontalan bőbeszédűséggé és fecsegéssé ne fajuljon a beszéd, az ő végtelen módon való változtatásának e könnyűségét meghatározott törvények korlátozzák, hogy semmi haszontalanság ne legyen, hanem mérséklet, kecs és kellemes ékesszólás szabasson neki határt.

Bár ezt neked mondom, mert itt még nem tanítjuk ezt az alkalmazott és komoly szónoklatot, melyet a piacon, a szószéken, a könyvek írásában használunk (korai lenne az még ez osztályban), csak a forrásokat mutatjuk meg, hogy honnan buggyan elő a beszéd bősége és változatossága: bárha az ifjak felébredt tehetsége innen a jelenben is bizonyos szóbbőséget merít, nincs ok, hogy méltatlankodjunk érte. Mert ez az ifjúban Fabius Quintilianusnak azért nem visszatetsző, mert „a felesleget az ítélő tehetség könnyen lemetszi, némelyeket maga az idő is lekoptat, mondja, holott a vékonyságot és hiányt ezalatt semmiképen nem orvosolhatod.“

Ezért mondhatod majd: három dolog van, mely igazán ékesszólóvá tehet: 1. ismerni a bőség forrásait; 2. ékes beszédű szerzőket olvasni és megfigyelni, mily díszesen mondják azok, amiknek mondására vállalkoznak; 3. végül saját gyakorlattal, sokszor és sokáig s ítélő tehetséggel való írással megszerezni maga számára az ékesszólás képességét. Mi tehát ez osztályban, az első fokon ide rendelteket csak a bőségre és a változatosságra tanítjuk, ama többi, amelyek tökéletesebbekké tesz a szónokokat, a következőkre halasztjuk, hogy ne tűnjünk fel olyanoknak, akik Hercules nagy lábbelijét csecsemőkre akarjuk ráhúzni. Közben mégis, mert a dolgokat hatalmasan előadni mindenki csak úgy képes (amit a szónoki művészet a mi V. és VI. osztályunkban fog tanítani), ha a dolgokról különféleképen és ékesen tud beszélni (amit itt a szónoki művészet tanít), e fokot senki se ugorja át és tűrje, hogy őt az ékességről, itt az ékes nyelvtanban, a beszéd ily változatosságára szabályokkal gyakoroljuk.

Az atriumi szöveg és szótár szerkezetéről és használatáról foglak most figyelmeztetni. Itt csak

ezt hozom fel. Neked és tanítványaidnak latint latinul magyarázó szótárt adunk, hogy tudd, neked az anyanyelvvel így semmi dolgod nem lesz és ennek osztályodban nincs helye. Nem azért, mintha állhatatosan nem óhajtanám azt, amit előbb óhajtottam, hogy a nemzeti nyelvet hasonló szorgalommal kell művelni, hogy ezáltal a maga anyanyelvét ki-ki vezérül bírja a latinra, de azért, mert az a ti nyelvekben általam fel nem tüntethető, titeket pedig itt még lassubbnak látlak. Azután meggondolni kezdtem, hogy a latin (amelyet a bölcsesség első szekerének, a nemzetek közös Mercuriusának óhajtunk) a dolgok vezetésével alkalmasan tanítható és tanulható, csak minden nemzet a dolgok és a latin nyelv szentélyébe a maga számára (helyesen szerkesztett Vestibulummal és janualis szótárral) utat készítsen: mert a többiek önként következnek.

Isten veled! Úgy dolgozz, hogy mint hadseregéd hű vezére, bajtársaidat naponta új zsákmánnyal gazdagítsd és a magasabb tudományok elérésében serénységre buzdítsd! Ha a gyakorlatok végzésében (amelyeket iskolánk lelkének lenni akarunk) valami nehézség látszik támadni, tárva lesz előtted a tanácskérés útja. Mert nemcsak írónak óhajtok látszani, hanem cselekvőnek is. Az osztályok bejárásával, ahol véletlenül ti, kik még az új módszer szerint nem tudtok elég biztos lábbal lépni, fennakadtok, segíteni szándékozom. Csak az Isten segítsen minket, hogy az erre rendelt segédeszközöket minél hamarabb elkészítve bírjuk. Isten veled! —

(Ezután jön a grammatika 12 csoportja, majd az Atrium szövege 100 pontban. Ez előtt előbeszéd van a tanítóhoz, melyben hangsúlyozza, hogy a lanua szövege 9 módon variálható; erre példát is ad, a példa végén újabb magyarázat van arról, hogy nemcsak a stíl változatossága a főcél, hanem maguknak a dolgoknak jobb, kellemesebb, teljesebb kifejezése is, ehhez pedig az szükséges, hogy a tanító encyklopédikus műveltségű legyen. Ez előbeszéd végén jelzi, hogy míg a szótárt közre tudja adni, annak használati utasítását későbbre halasztja. (1658-ban jelent meg az Amsterdamban.) — Így végzi ezt: Te ezeket kedvesen vedd, s törekedj arra, hogy a tiéid sokat tanuljanak tőled! — Végül a sajtóhibákat javítja ki.)

Fordította: Dr. Gulyás József.

Egy pataki tanár-dinasztia a XVIII. században.

Valamikor (nem is olyan régen) egy valaki (nem is olyan kis ember) kimutatta, hogy a pataki (nem is olyan kis) iskolában csaknem minden tanár rokon. Azt hitte, hogy ezzel valami szörnyű dolgot fedez fel. Pedig a pataki scholában régebben is volt arra példa, hogy a tanárok közeli rokonságban voltak egymással. Pl. Czeglédi Ferenc veje volt az iskolaalapító Kopácsynak Apák és fiak más-
kor is voltak, ha nem is egy időben, tanárok a pataki Alma Materben. Például a Csécsiek, Mitrovicsok, Zsindelyek. Testvéri viszony sem volt ritka az ódon falak között sürgölődő munkások közt. (Pl. a két Szinyei, Finkeyek.) Most én is egy ilyen „nagy“ dologra hívom fel az olvasók figyelmét, de jó szándékkal. Rá akarok mutatni arra, hogy a XVIII. században is élt és működött itt egy hatalmas tanári dinasztia, amelynek tagjai a legszorosabb rokonságban voltak egymással és a főiskolára sok dicsőséget hoztak: nagynevű tanárok, püspökök, papok kerültek ki közülük. És biztatom magam azzal is, hogy több új adatot hozok napfényre munkám közben.

A Szathmári Paksi-családról lesz szó e hasábokon, melynek bonyolult rokonsági kapcsolatát az alábbi tábla fogja szemléltetni.¹

István (Békési Anna)

I. Mihály (Ember Judit) (1681—1744)

pataki tanár: 1734—44

II. Mihály (1715—78) pat. tanár 1742—72 (Gondán Borbála, II. Munkácsi Rozália)	István 1719—91 tiszántúli püspök	Zsuzsánna (Komáromi Györgyné)	Ábrahám 1725—99 tiszáninneni püspök	Pál 1730—66, pataki tanár 1759—66 (Hevesi Zsófia)	Dániel 1734—98 mezőcsáti pap
			József (1763-1818) tiszáninneni püspök	Pál	Dániel (1769-1818) pataki tanár 1810—18
			József (orvos)		
III. Mihály (1745—73) 1772—73 pataki tanár	Mária (Egressi Sámuelné)	Sámuel 1749—74 1771—73 publ. praec.	Zsuzsánna (Váradi Pálné)	Simon († 1796) orvos	Mózes († 1793)

¹ Nagy Iván s Kempelen keveset mond róla. A Révai-lexicon 3 tagját említi, Zoványi Theol. ism. tára többet. Paksi (Cormeus) Mihály (1577) nem közülük való. Zemplénnvármegye monogr. több helyen szól róluk. (251. l.)

E nevezetes családból 5 tanára, két püspöke került ki a pataki Főiskolának, egy tagja pedig debreceni püspök lett. Hogy az irodalomban is jó nevet vívtak ki maguknak, arról Szinnyi „Magyar Írók” c. műve beszél. Adatait azonban meg lehet pótolni olyanokkal, amelyeket ő nem ismer. Pl. I. Mihálynak ilyen című munkája is volt: *Urvacsorája felett meggyújtott szövétnek. Meditationes*; Gyulai Ferencről, Gajdó Dánielről, Gyulai Katalinról halotti beszédek. Ő írta a Bányai István Gileádi balzsamom c. művének a végén lévő két imádságot is. II. Mihály művei közé kell iktatnunk a Bölcs madarászat c. beszédet. III. Mihályéi közé a *Dissertatio antirussaviana* című értekezést, ezt az első Rousseau ellen írt magyar munkát. Dánieltől nem említi Szinnyi a *Programma de oraculis Esaiæ*, Istvántól a *Carmina* c. műveket. Józseftől pedig a következőket: Az apostoli szent buzgóságnak rajzolatja; beiktató beszéd; Vay József felett; Tomka György felett; Teleki József beiktatására; lelkészavató beszéd. Simontól: a Freimaurer-rendről. Ezeket az adatokat azonban a főiskolai kéziratár alapján még több munka jegyzékével tudjuk megpótolni. I. Mihály: 403 (694. l.). II. Mihály: 89, 639. 239: 1, 605, 505, 38 (448, 431—7), 406: 67, 455, 278—9, 201/2, 239/2, 411, 48/2a, 279, 678—9, 222—6, 48: 2b. 281, 49: 19, 280—1 számú kéziratok. III. Mihály: 551: 29—30, István: 312, 139, 739, 864, 76. Sámuel: 854/177—8, 745, Pál: 48: 3, 745, Mózes: 854: 277, 1124: 23—4, 744: 4, 110. Ezek közül különösen fontos a 745 sz. kézirat (itt a 14/b, 119/b, 121, 122—6 lapokon a Pál, 119, 129, 130—1, 139, 141 l., a II. Mihály versei vannak, valószínűleg a 127, 134/b, 137/ab, 138 lapokon levők is az övéi, a többi a Sámuel verse, kinek ezeken kívül is vannak ismeretlen költeményei; Epith. Szirmaianum, Inaug. Cl. Őri F., *Ficta superb.*, Sz. Péter siralma, in *Burmannum* etc.)

Sámuel az irodalomtörténetben is szerepel: Phaedrának szomorú története; Pandorának historiája címmel iskolai vígjátékokat írt. (Kiadta Bernáth Lajos 1903.) Van egy latin nyelvű iskolai vígjátéka is *Philomusus* címmel. Ennek a Sámuelnek a neve Szinnyeinél egyáltalában nem szerepel. Érdemes tehát róla egy pár adatot feljegyezni. II. Mihály fia volt, 1749-ben született, 1764 március 20-án subscribált, 1771 júliusától 1773 júliusáig a poéták osztályának volt a köztanítója. Meghalt 25 éves korában 1774 február 17-én. Nagy kár, hogy ilyen fiatalon szállt sírba. Atyjának és bátyjának kézíratait a magáéval együtt összegyűjtötte; az enyészettől Kazinczy mentette meg ezeket. Latin versei között magyar versek is vannak: Vadászi László halálára; Hevesi Zsófia tiszteletére; Alázatos szíveséget mutató együgyű versek; Köszöntő Fáy Kata nevére; Köszöntő Csuka Borbálára. A Vadásziról szólóban megemlékezik a pataki iskoláról is:

Itt megtelepedett Isten oskolája,
Sok nemes elméknek anyja és dajkája;
Forduljon tereád az Úrnak orcája,
Legeljen békével itt a Jézus nyája.

Ez Úr veteményes kertjének plántái,
E mennyei kertész apró s nagyobb fái:
Ne ártsanak nektek a szelek lármái,
Vagy ostromló dühödt ellenség csatái.

E tudomány fészket az Úr védelmezze,
Hivesítő kívánt árnyékkal fedezze,

Hogy a nyomorúság hevét ne érezze,
 Tornyait csendesség s öröm környékezze.
 Légyenek számosak kegyes pártfogói,
 Eljenek vigyázó szemes őrállói,
 Érjetek sok időt tudós tanítói,
 Főbbrendű tanuló ifjak oktatói.
 Légyen foganatos untalan munkátok,
 Szálljon segedelem a mennyből reátok,
 Az előmenetelt, amint kívánjátok,
 Ó tiszta férfiak, úgy tapasztaljátok!

A tanári hivatalt viselő Szathmáriak közül I. Mihálynak 13, II. Mihálynak 1, III. Mihálynak 1, Pálnak 3, Dánielnek 3 művét említi Szinnyei.

Mint főiskolai egyéb hivatalt viselők a következők tűntek ki a családból: 1737: Mihály a poéták préceptora; 1749–50-ben Ábrahám ugyanez; Pál 1750–51-ben volt ez; Mihály 1754-ben a neutralisták kurátora; Dániel 1754–56-ig cantus praeses; 1771–73: Sámuel a poéták préceptora; 1785–86-ban Dániel a syntaxisták tanítója; 1786–87-ben József a logikusoké; 1778–80-ig Mózes előbb a poéták, majd a logika köztanítója. Mint könyvtárosok a következők szerepelnek a családból: 1749–50-ben Ábrahám; 1769-ben Sámuel segéd-, 1774–78-ig: Mózes, mint segéd-, 1781-ig mint rendes könyvtáros. A könyvtár képei között csak Pálnak a képe maradt fenn. Vörös doktori talárban ábrázolja őt a kép, a következő felirattal: Paulus Paxi Szathmári. Med. Doct. Philosoph. et Linguae Graecae in III. Coll. Ref. S. Patak septem annorum cursu Professor pietate eruditione clarissimus obiit pie 7 Augusti Ao MDCCLVII aetatis suae 36:

Nomine Paule brevis, magnus virtute fuisti et
 Mens magna in modico corpore, Paulus, erat.
 Hoc ergo in cineres, quod tam cito corpus abivit,
 Quod coeli immensas clauserat intus opes,
 Heu quantas lacrimas luctum quam extorsit acerbum
 Longa aetate brevis Paule colendus eris.

Fratri et collegae suavissimo posuit
 Michael Paxi Szathmari (II)
 Theolog. Professor.

(Ugyanőttöle van sírfelirata is.)

De nemcsak a pataki könyvtár, hanem mások is sok ereklyét birhatnak tőlük. Pl. Csikesz Sándor debreceni egyetemi tanár Istvánnak 3 studiumát bírja (Catal. bibl. theolog. 1772–4, Cura past. (1774–5), Method. hom. (1775–6) a Keresztési József lejegyzésében.

Tanári érdemeiket illetőleg felemlítem, hogy Pál kezdte először iskolánkban a görög régiségek tanítását; ugyanő az anatómiáét, növénytanét, algebráét is, amelyet III. Mihály folytatott.

A család természetesen sok más írónak adott feldolgozási tárgyat költői és prózai művekre. Kézirattárunkban pl. az 546/6a sz. kézirat, egy Dánielhez írott levél; Dániel halálára írt vers olvasható az 1124/162–5 sz., a György halálát²

² Talán a 28 évig Bodrogkeresztúron lelkeszkedő Györgynck († 1749) a fia?

sírató versek az 1124/258, 260—3 sz. kéziratban. A 854/179, 276 sz. kéziratok I. és II. Mihályt, az 1124/1—17 sz. versek pedig Sámuel síratják el. Tizenhét sírató vers! Mutatja, hogy milyen veszteségnek érezték halálát. Sz. P. Józsefnek 1838-ban félszázados jubileumát a pataki diákok versekkel ünnepelték. A 864/145 sz. kézirat István levele. A 44 s az 1334/37—8 sz. kéziratok a család más tagjaira is utalnak. Pl. 1787—8-ban volt Patakon egy Sz. P. Mihály nevű ifjú. Az említett Sz. P. Györgynek volt egy Erzsébet nevű leánya († 1803) s egy Mihály nevű fia, aki később paraszniai pap volt. Ennek a leányát Kisari Tóth János pataki tanár vette feleségül.³ Sz. P. Mózes naményi, ramocsaházi, bánfalvai pap volt. György nevű fia, mint pataki diák halt meg 1806-ban. Egy Sz. P. Pál nevű tagja a családnak vajdácskai pap volt. Ennek egy Pál s egy Ábrahám nevű fia volt. (1816.) E családból származott Mihály, aki kurialis ügyvéd volt Pesten (1778—1823) s Károly, pécsi ügyvéd is. Ábrahám püspöknek két lánya is volt.⁴

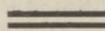
Istvánt (a püspököt) verssel üdvözltek I. és II. Mihály. I. Mihály felett ötödmagával Bányai István beszélt. II. Mihály felett Csizi János pataki pap. III. Mihály sírjára a verset Spes patriae címmel valószínűleg II. Mihály írta.⁵

Ífjabb Csécsi a Registrumában ezt mondja I. Mihályról: mercennarii et lupi instar scholae obtrusus... pseudo-amicus... P. attulit et obtrusit infelici collegio lupos malitiosos Mich. Szathmári et David. Sárkány, qui usurpant et prostituunt miseram scholam... Mintha az elől említett családi táblázatot összeállító késői utód szavai csendülnének meg ífj Csécsi szavaiban.

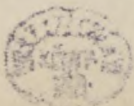
³ Érdekes volna összeállítani a tanárok feleségeinek a névsorát is.

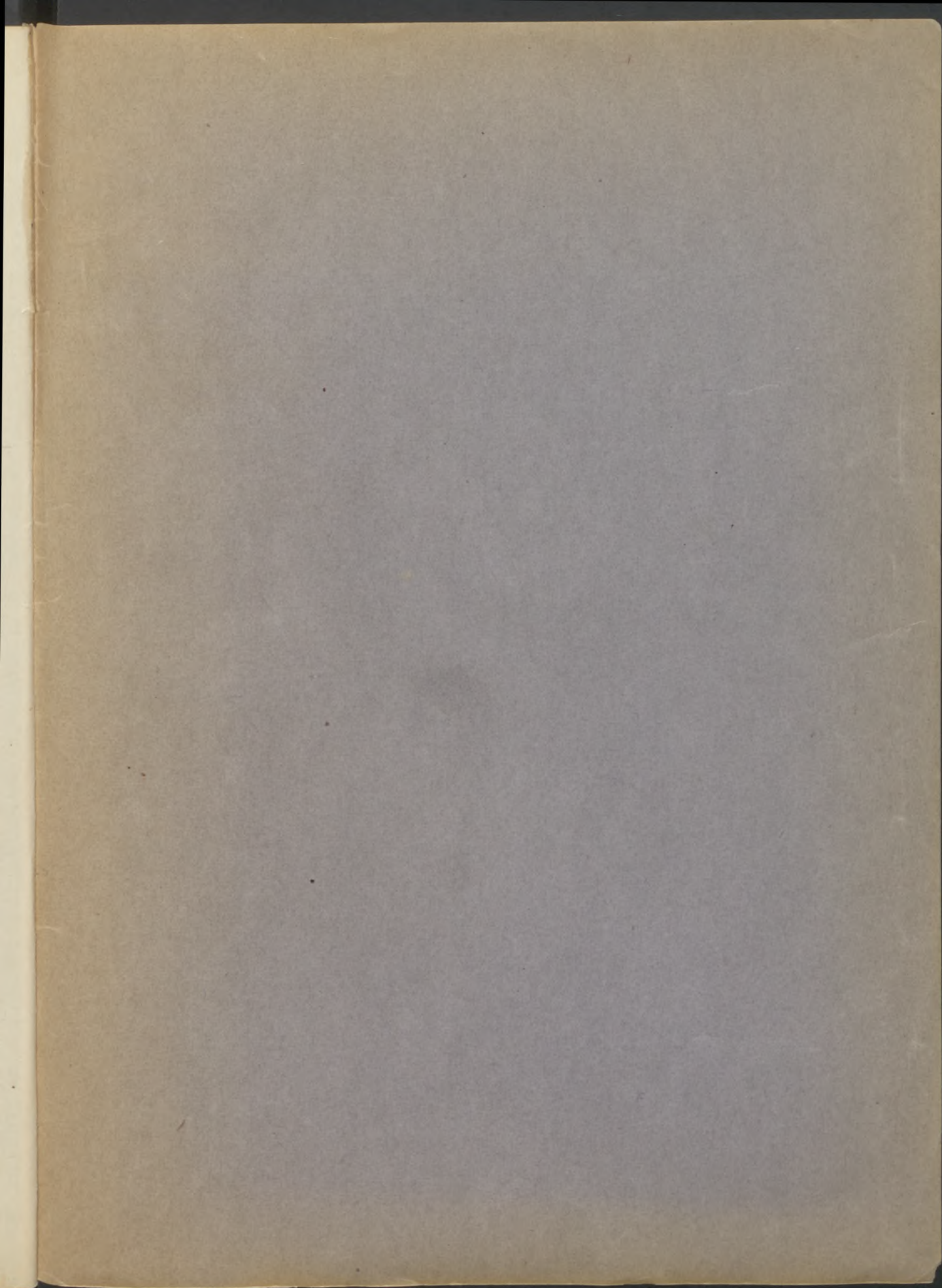
⁴ I. Mihálynak az említetteken kívül 5 elhalt gyermeke volt.

⁵ A Debreceni Ember Pál kézíratait I. Mihály, ettől István örökölte s juttatta a debreceni kollégiumba. — Sárospataki alapítványt tettek a könyvtár javára Sz. P. Erzsébet (1810) s Sz. P. Mihály (1829). Megvették a Pál könyvtárát.

— **A sárospataki tanárok életrajzát** László János a Sp. Lapok 1885—91. évfolyamban közölte; 123 darabot adott közre belőlük. Alkalmunk volt a kéziratba betekintést nyerni s megállapíthattuk, hogy még 2 volt kidolgozva: a 124: Csoma Mihály, 125: Soltész János életrajza. Tervezte a Károlyi István (126), Bakó Dániel (127), Szeremlei Gábor (128), Pálkövi (129), Somossi István (130) életrajzainak megírását is, de az adatokhoz nem tudván hozzájutni, ezek kidolgozása elmaradt.

20